

FEGYHÁZI
T A N U L M Á N Y O K.

I.

AZ ILLAVAI FEGYHÁZ.

TÓTH LŐRINCZ

K. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1885.

KIADJA A M. TUD. AKADEMIA.

Budapest, 1885. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Fegyházi tanulmányok.

Mióta szerencsém van hazánk legfőbb bíróságánál egy büntető-tanács élén állani, természetesen legmelegebb érdeklődésem s folytonos tanulmányozásom tárgyát képezik a bűnök s büntetések rendszere s az e téren időről időre, különösen hazánkban tett haladások, s ha alkalmam van rá, meg-meglátogatok egy-egy fenyítő intézetet, és szomjasan veszem át az ezen intézetek felügyelőségére hivatott közegek ta.núságos adatait s felvilágosításait. S ámbár tudom, hogy akadémiai tisztelt társaim egy része idegenkedik attól, hogy az Akadémia a gyakorlati élettel összefüggő kérdésekkel foglalkodjék, s az akadémiai munkásságot minél abstractabb irányban óhajtja tartani, szabad legyen mégis reménylenem, hogy a tisztelt Akadémia, ha a maga nemében dicséretes figyelmet fordít minden, a föld kebeléből kiásott régi cserépre, s ódon feliratok gondos kisvllabizálására, s minden gyom és bogár sajtáságos tulajdonaira, nem fogja becses figyelmét megtagadni .oly eredményektől , melyek az igazságszolgáltatás s emberiség legmagasb érdekeire vonatkoznak, s nemcsak a jogászra, hanem a pszichológra is kiváló részvét méltó tárgyai. Szándékom a hazánkban jelenleg fennálló fegyházi rendszert, annak a tudomány és tapasztalás vívmányaihoz mért színvonalát s haladásait ismertetni, s a hivatalos statisztikának ide vonatkozó adatait felhasználva, a fegyházi életnek s állapotoknak, miként azok manálunk mutatkoznak, bű képét nyújtani, s a tapasztaltakból tanúságokat meríteni, melyek egy vagy más irányban útmutatókul szolgálhassanak. Jelen előadásom tárgya, melylyel fegyházi tanulmányaim bemutatását megkezdem, az illavai fegyintézet minden oldalú ismertetése; azon fegyházé, mely a fennálló hazai fegyintézetek során kétségkívül legérdekesb s tanulmá-

nyozásra legalkalmasb s legméltóbb, mert ide küldetnek az ország minden részéből a legsúlyosb, tíz évet túlhaladó fegyházra ítélt büntetettek, a gonosztevők remekpéldányai.

Kénytelen lévén a múlt nyár egy részét a trencsén-telep-liczi fürdőben tölteni: megragadtam ez alkalmat, hogy a szomszéd illavai országos fegyintézetet megsemmeljem s annak viszonyait minden tekintetben megismerjem. Elénk érdekelt-séggel kísértem a jeles intézeti igazgató, Kovács Ernő, s protestáns lelkész, Várady Bálint urak magyarázatait, gazdag tanúságot merítve azokból a hazai fegyházi ügyre vonatkozó eszméim s meggyőződéseim erősítésére, s meleg részvétellel szemlélttem a kétségbevonhatatlan haladásokat s javításokat, melyek e téren, az előbbi állapothoz hasonlítva, létre jöttek, de nem kerülhették ki figyelmemet a kiáltó hiányok sem, melyeken a hely szűke, s az eredetileg nem e célra épített helyiségek czélszerűtlensége mellett, a legbuzgóbb s leglelküismeretesh igazgató jó akarata s kifejtett dicséretes erélye sem képes segíteni.

I.

A hazai fegyintézetek többnyire többé-kevésbé czélszerűen átalakított régi várakban vagy zárdákban vannak elhelyezve. Első tekintetre szembe ölik, hogy emez, eredetileg nem ily célra szánt s nem ilyekül tervezett épületek a kitűzött czélnek teljesen meg nem felelhetnek. Mai napig egyetlenegy fegyházunk sincs, mely a törvény által kiszabott büntetési-módok érvényesítésére szükséges helyiségekkel, berendezéssel, a szükségelt számú magánzárkakkal bírjon, s a lakoltatás állami célján kívül a, javítás emberi s keresztyéni céljának teljesen megfeleljen. Az épülő félben lévő sopronyi fegyház lesz az első, mely magasabb kívánalmakat is ki fog elégíteni. Az illavai fegyház is vár és zárda volt. Régi neve, mint ezt í. Lajos királyunk 1385-ben kelt oklevele tanúsítja, Léva; hajdan királyi vár s birtok, melyet (Hunyady) Mátyás király kitűnő vitéz vezérének, Magyar Balázsnak, a híres fekete légió hadnagyának ajándékozott, kinek egyetlen leányát, Benignát, az erős Kinizsy Pál nyerte nőül, menyasszonyával együtt

Illavát is birtokába vétén. Később a horvát eredetű Osztricsok bírták, kiknek ősi czímerei a fegyház udvarán a falakon máig is láthatók, kiktől azonban, a Wesselényi-féle összeesküvésben részvételük miatt, elkoboztatott. Ezután a királyi kincstártól Breuner Szigfrid Kristóf gróf szerezte meg, ki a vár alsó részét kastélyául rendezte be, azonban a jószág egész árát kifizetni nem bírván, a vár felső részét Széchenyi György primás esztergomi érseknek engedte át, ki a megszerzéshez szükséges pénzt adta. Széchenyi György, e hitbuzgó főpap, a maga részébe (a felső várba) 1692-ik évben triuitárius szerzeteseket költöztetett, kiknek ez volt első telepök Magyarországon. E szerzetnek II. József által 1783-ban bekövetkezett feloszlata után a zárda és várkastély a gróf Königseck-féle pruszkai uradalom alkatrészét képezte, s hosszasb ideig üresen maradt, mígnem azt 1855-ben az akkori absolut kormány vette meg fegyintézeti célra a pruszkai uradalomtól, 80 ezer forintért; 1855. december 19-én lettek az első fegyenczek ide szállítva a szakolczai fegyházból, mely a szabadságharcz levertése után ideiglenesen rendeztetett be.

A vár és zárda tehát fegyintézet lett, mint Leopoldvár. mint Munkács, mint a Mária-nostrai kolostor. Itt különösen vár is. zárda is állott a helyeu. hol ma a fegyház van; azoknak régi falai közt keresi az állam fenvítő hatalma, s egyzersmind az újabb kor eszméinek hódoló emberiségi irányzata magas céljainak elérését. S hol fegyverek csattogtak a középkor ostromaiban, s a Széchenyi primás által ide telepített trinitárius szerzetesek zengték búskomoly zsolozsmáikat: ma fegyintézet áll. mely e kétféle jelleget csakugyan képviselh. A várkastély képviseli az erőszakot, a fegyveres, a büntető, korlátozó, elrettentő hatalmat; a zárda pedig a vallás vigaszát, a könyört. bűnbánatot, töredelmességet s enyhítő imát. E két elem most egyesülve vezet egy nagy cél felé.

Azóta részint a volt bécsi absolut. részint az alkotmányos magyar kormány alatt százezreket költöttek az átalakításra, folytonosan szaporítva az épületeket, beruházásokat, részletes javításokat. Az épület azonban, noha máig már annyiba került, hogy ez összegben, mely megközelíti a milliót, egészen czélszerű új fegyházat lehetett volna építeni s berendezni, mert a

peutonvillei minta-intézet sem került többre — ma sem elegendő, s nem is teljesen alkalmas az intézet céljaira. A büntetőtörvény rendelete, melynek 30. §-a szerint az új fegyenczeket büntetésök megkezdésekor magánzárkába kellene helyezni, és ugyan, ha három évig vagy ennél hosszabb ideig tartó fegyházra vannak ítélve, egy évig, a három évnél rövidebb időre ítéleteket pedig büntetésök tartamának egy harmad része alatt, s ez idő lefolytáig, a fegyházi látogatások, az iskola, az isteni tisztelet s a szabad levegőn időzés kivételével, mindenkitől elkülönítve éjjel és nappal magán - elzárásban tartani — éppen úgy nem teljesíthető, mint a 29-ik §. rendelete, melyhez képest a fegyenczek éjjelre büntetésök egész folyama alatt magánelzárásban volnának tartandók. Az igazgatóság úgy itt, mint egyéb hazai fegyintézetekben, kénytelen hódolni a szükség kényszerének, s a magába szállás és töredelmes megbánás legfőbb eszközének, az elkülönítésnek hiányából származó rossz következtetéseket, rendelkezésére álló egyéb módokkal s eszközökkel így-amúgy ellensúlyozni, mert itt csak 36 magánzárka áll használatára, holott a törvény 30-ik §-ának szigorú megtartása esetében 100-ra lenne szükség; a 29. §. szerint pedig, hogy t. i. a fegyenczek éjjenkint elkülönítve magánzárkában legyenek elzárva, éppen oly nagy száma, mint a mennyi a fegyenczek összes száma, tehát 600 zárkára. Ily viszonyok közt az igazgatóság kénytelen a beszállított fegyenczek közül kettőt s hármat is egy zárkába tenni, a mi a törvény javítási céljának természetesen meg nem felel. Az éjjeleket pedig a fegyenczek közös nagy hálótermekben töltik; 20 30 40 fegyencz egy szobában összezsúfolva, liol a jelen lévő örök. bármily éberem s gondosan őrködjének is, a mi nem mindig várható a gyakran rest és álmos emberek részéről, sohasem képesek meggátolni a veszélyes érintkezéseket, összesugásokat, szavak s jelek kicserélését, s mind azon ügyesen és furfangosan kiszemelt s végrehajtott visszaéléseket, melyek a javítás magasztos céljait nagyrésztben megghiúsítják. Napvilágnál, a munkatermekben, műhelyekben, a sétáknál s az isteni tisztelet és oktatás helyiségeiben a felügyelet még csak tűrhetően eszközölhető, de a közös hálótermek gyengén világított félhomályában, a pislogó lámpák halvány és kétes fényénél, az

alvók vagy alvást tettetők hortyogásának concertjében, a helytelen és veszélyes érintkezések ellenőrzése csaknem lehetetlen és százféle kijátszásnak van kitéve. Hasonló eset van a többi fegyintézetben is. Lássunk számokat. A váci kerületi börtön s államfogházban a rabok létszáma 600-on felül van, a büntetést megkezdő újonczok száma több mint 300, a magánzárkák száma csak 37. A lipótvári kér. börtönben a létszám 700, szaporulat körülbelül 26-i; a külön lépcsőházzal s zárt folyosóval ellátott magánzárka-épületben csak 70 zárka. A munkácsi fegyházban létszám 500 körül; szaporulat évenként 230 fegyencz. magánzárka csak 19. A mária-nostrai női fegyintézetben 600-ra menő létszám, s egy évi több mint 200 főnyi szaporodás mellett éppen csak 9; végre a szamosújvári fegyházbau közel 900 főnyi létszám s 250 főnyi szaporulat mellett a magánzárkák száma csak 27. Látszik ezekből, hogy a törvény ezéjének s rendeletének megfelelő (egyházunk éppen nincsen, sőt azt sem egyik, sem másik csak meg sem közelíti. Egyedül a szegedi kerületi börtön az, mely a kívánalmaknak teljes mértékben megfelel.

Az előhaladás azonban folyton mutatkozik, mert míg 1882-ig országos (egyházainkban őrzött több mint 3000 fegyenezre csak 78 magánzárka esett, azóta a magánzárkák száma Lipótvárt 70-el. Nagyenyeden 66-al, Szegeden 170-el, összesen tehát 306-al szaporodott; a sopronyi fegyház legközelebb befejezendő felépülése után pedig egyszerre 684-el fog szaporodni, s így a zárkák száma 1068-ra emelkedni. E gondoskodás, mely a zárkák számát három év alatt 78-ról 1068-ra emelé, remélieniuk engedi, hogy az állapot fokról fokra javulni fog.

Fegyházaink ilyen állapota mellett legalább egy miuta-fegyház felállítása méltán sürgettetett minden oldalról, s megelégedéssel kell főlemlítenem, hogy az említett nagy cél, t. i. a büntetéssel összekötött javítás célja felé a Soprony mellett épülő fegyház által nevezetes lépés van megtéve; mert bár ott sem épül egészen új fegyház, hanem csak egy volt ezukorgyár szereztetett meg s alakítatik át fegyházzá: ezen átalakítás azonban a javító rendszer kívánalmainak lehetőleg megfelelő módon eszközöltetik; az átalakított s új szárnyakkal kiegészí-

tett épület 684 magánzárkát foglaland magában, melyeknek egy harmada éjjeli s nappali, tehát szakadatlan elkülönítésre fog használni, két harmada pedig csakis éjjeli elkülönítésre szolgál. Itt tehát majdan az újonczok elkülönítése a törvényparancsolta időtartamra, s az összes fegyenczek éjjeli különzése, és az összes zárkáknak nem ugyan egyetlenegy pontról, a mi csak sugáralakú épületekben lehetséges, de mégis két pontról való áttekintésének lehetsége megvalósul. Ily czélszerű berendezés mellett csak helyeselhetem, hogy az igazságügyi kormány egyelőre elsőbbséget adott meglévő épületek megszerzésének s átalakításának, a sokkal drágább egészen új építkezés felett. A Soprony melletti, nem sok idő múlva készen álló fegyház vagyonos, művelt, iparos vidéken, nagyobb kereskedő város közelében, de mégsem annak falai közt fekszik, a mi egészségi szempontból, főleg ragályos betegségek kiütése alkalmával, igen czélszerű, s a fegyházi ipar szempontjából, a fegyenczmunka eredményeinek könnyebb s biztosabb értékesítése által, éppen oly előnyös, mint ellenkezőleg nemelőnyös az illavai fegyintézet geográfiai fekvése. Tapasztalás szerint egy minden kívántatásnak megfelelő új fegyház kiépítése s felszerelése 600 — 800 fegyencz részére körülbelül 800 ezer — 1 millió forintba kerül, míg a Soprony melletti átalakított s a teljes czélszerűséget megközelítő fegyház, hivatalos adatok szerint, csak 380,000 forintot vesz. az előirányzat szerint, igénybe; s ily adatok mellett, bár nem tartozom azok közé, kik helyeselni tudnák, hogy az igazságügy terén, melynek czélszerű berendezése- s művelésétől az állam legmagasb érdekei, hitele, becsülete, biztonsága, jólléte függenek, szükkeblű pénzügyi aggodalmak s nem a kellő helyen alkalmazott fősvénykedés szerepeljenek, melyek minden tökéletesb s nagyobbserűt előhaladásnak útját állják: szívesen elismerem mégis, hogy ha a kívánt eredményeket olcsóbb áron is elég jól el lehet érni. viszonyaink közt a takarékoság e téren is oly erény, mely csak dicséretet érdemel. Ezen építkezésre, — mert egy volt czukorgyár némely részeinek felhasználásával készül — több oldalról már eleve kárhóztató ítélet mondatott, de, meggyőződésem szerint, alaptalanul; mert csak így sikerül egy a tökéletest megközelítő fegyházat, mely az említett nagy

létszámnak megfelelőleg máshol legalább is egy millió forintba kerülne, a. mondott, nem is felényi összegért előállítani. Mint a rajzokból latom, az állam által megvett volt czukoi'gyárnak csak középszárnya tartatik meg, a mit lehetővé tett ama körülmény, hogy gyár egy (1) méternyi vastag fő falai fegyházi célra is elég erősek; hogy a párhuzamos oldalfalak éppen oly távolhau állanak egymástól, hogy közibök szabályszerű nagysággal biró 2 zárkasor s egy nyitott folyosó elfér, s végre, hogy semminemű közfalak sem léteznek, melyek megbolygatása által a főfalakat meg kelleue gyengíteni. A tömérdek épületanyag, mely az elbontott mellékreszekből kikerült, majdnem egymagában kiadta a szükséges anyagot az oldal-szárnyak előállításához, melyek a középszárny mind két végére függélyes irányban esnek úgy, hogy ha nem is csillag-alakú, de mégis panoptikus szerkezetet nyer az épület, mely két pontról teljesen áttekinthető lesz. Ha tehát c fegyház, ima- s munkatermeivel, különálló kórházával, iskoláival s gazdasági épületeivel teljesen elkészül, birni fogunk benne oly fegyházat. mely a törvény rendelkezéseinek pontos végrehajtására teljesen alkalmas lesz. Az állítólag egészségtelau ottani víz miatt emelt kifogás is meg van ezáfolva a hivatalosan elrendelt vegyési analízis által.

A mondottakból különösen abból, hogy ma fennálló hazai fegyházaink régi várak- s zárdákból alakítottak át fegyintézetekké, természetesen következik, hogyha valaki oly eszmékkel vagy inkább ideálokkal, s oly magas várakozásokkal eltelve lépne he hazai fegyházainkba, melyeket a pentonvillei mintafogház, vagy a glasgowi, genti. brucksáli, s hasonló tökélyü intézetek látogatásából hozott haza. hol mind azt létesítve találta, a mit mély eszmélet, s hosszas tapasztalás a fogházépítés s berendezés tárgyában ajánlatosnak bizonyított, a ki oly építkezést keresne itt, mint az említett legtökéletesb intézetekben látott, a fegyházat alkotó részek oly szerkezetét, hogy azok egy közös középpontból sugározva ki, teljes összhangban álljanak, s minden irányban szabad áttekintést s könnyű járulást engedjenek: nagy mértékben kellene csalatkoznia.

De a ki ideálokat nem hord agyában, a ki volt törvény-

hatósági börtöneink nagyobb részének korábbi, s részint még mai állapotát tartja szeme előtt, a ki tudja, hogy azon képek, melyeket hazai börtöneinkről regény- s novellairóinknál, Kölcsey »Vadászrakében« Kuthy Lajos »Két elítéltjében« s Jókaynál több helyütt hideg borzalommal olvasunk, nem a felizgatott költői képzelet túlságos rajzai, hanem a valóság el nem torzított hű képei; a ki leszállott valaha a sötét, szemetes lépcsőkön a sápadt inség s penészes rothadás ama rossz légii, s rosszúl világított üregeibe, hová a büntetéseket s velők együtt a vizsgálat alatti gyanúsítottakat is zárta a bosszúálló közhatalom, a ki saját szemeivel látta, mint én magam is, a mit a költő tolla élénk színekkel, de éppen nem nagyítva leírt »tíz zug, melynek körtere hat négyszeg öl. magassága nyolcz láb, világa ködszürke, hol az eledel ízetlen pép, az ital harmadnapos víz, a laktársak, két beteg gyermek, kik egy padláson gyertyával játszva, gyújtogatók lőnek, s hét rabló, kik dicsekedve regélik cartouchei hőstetteiket sat.«: az ilyen ember örömmel s meglepéssel fogja szemlélni fegyházaink jelen, bár nem tökéletes, de folyton előre haladó állapotát. Börtöneink említett múltja után, s egy részüknek jeleue mellett is, a bár kisebb-szerű tökéletesedést s haladást is örömmel, s annak eszközlői iránti hálával kell üdvözlenüük. Gazdagabb s műveltebb államokban is csak igen kivételesek az eszménynek megfelelő intézetek; a londoni nagy Millhauk-Penitentiary, mely Bentham Jeremiás módosított terve szerint 1810-ben épült, egykor elragadtatást ébresztett látogatóiban, s bennem is; egy középpontban összefutó, s az egésznek áttekintését lehetővé tevő szerkezete. a benne uralkodó rend és tisztaság, egészséges étel, ital, emberi bánás, a rabok nevelésére és javítására fordított ügyelem, s más fényoldalai által, és mégis csakhamar észleltetett, hogy az említett nemes czélt teljesen el nem lehetett érni a rosszúl választott hely, mély, nedves, s a szomszéd gyárak miatt is egészségtelen fekvés, az egészen körülépített s a szabad légjárás előtt elzárt szűk udvarok miatt, mely hiányok eredményül nagymérvű halandóság s búskomorság kezdett uralkodni s a magánrendszer szigorát enyhíteni kellett emberiségi tekintetből. Ehhez járult a magánzárkák körfalainak a hangot át-eresztő s így a rabok közti közlekedést teljesen gátolni nem

képes hiányos szerkezete. Ezen, a figyelmet kikerült s csak később, a tett tapasztalások folytán észlelt okok miatt azután a javítás célja és sikere nagy részben meghiúsult. Middlesex grófságnak coldbathfieldsi javító háza. a halhatatlan nevű emberbarát Howard terve szerint épülve, melyben az auburni nevet viselő együtt dolgozó s hallgató rendszer van legtökéletesebben keresztülvéve, valamint a többi ily rendszerű fegyházak is. a házi fegyelem fentartására szükséges kegyetlen eszközökkel. melyek közt korbács, koplaltatás, tápodé malom folytonosan szerepel, a bennök uralkodó rend. tisztaság s oktatásra fordított nagy figyelem mellett is igen távol állanak az ideáltól. melyet az általam látott intézetek közt csak a pentonvillei s a glasgowi és genfi közelít meg. Ily csak fokoként elérhető ideálok utáni törekvés ne tegyen bennünket túlkövetelőkké, midőn hazai fegyházainkról mondunk ítéletet.

A kir. igazságügyminisztériumhoz, melynek kebelében a fegyház- s börtönügyet jelenleg László Zsigmond miniszteri s Kelemen Mór osztálytanácsos urak, az e téren uagy érdemeket szerzett Csillagh László min. tanácsos utódai, a szent akaratú s nagy tudományei miniszter főfelügyelete alatt, kinek ez ügy iránti meleg érdeklődését s humánus és felvilágosodott felfogását az új büntetőtörvény végrehajtása tárgyában 1880. évi augusztus 9-éről 2106. sz. alatt kiadott rendelete s kimerítő utasításai élénken tükrözik vissza, kitűnő szakértelemmel s buzgósággal vezetik, az összes hazai fegyházak s kér. börtönök igazgatóságai évenként statisztikai táblázatokat küldenek be, melyek tárgya és tartalma a következő: I. A fegyintézet helyiségei. azok térfogata s leírása. II. Az igazgatási s őrködő személyzet létszáma. III. A fegyenczek létszámának változatai, a szaporulat s csökkenés kimutatása, az élelmezési napok száma. IV. A fegyenczek személyes viszonyai. V. A munkaviszonyok az intézetben, a munkanapok száma, a munkafajok, a fegyenczek keresete. VI. Oktatás, isteni tisztelet, vallás. VII. Az egészségi állapot, előforduló betegségek mennyisége, minősége, fajai. VIII. Az elbocsátott fegyenczek személyes viszonyai, a megkegyelmezettek, feltételes szabadságra bocsátottak, visszaesők száma s arányai, az elbocsátottakról gondoskodásra vonatkozó adatok. E táblázatok jegyzetekkel vannak kísérvé, s egyes (különösen

az illavai, szamosújvári) fegyintézetek igazgatói, lelkeszei s orvosai még kimerítő, tanulságos jelentéseket is szerkesztenek, kiterjeszkedve a tapasztalatokra, észlelt hiányokra és szükségességeknek vélt javításokra is. Ha ezen jelentések, s azokhoz csatolt szabályszerű, többé kevésbé tökéletes táblázatok gazdag adatainak átnézéséhez még a személyes látogatás, a közvetlen szemle benyomásai is járulnak, meglehetősen hű és eleven képet lehet szerezni a fegyintézetek állapotáról, s alapos tájékozást nyerni úgy a hiányok, mint a haladások felől. Mindannak, a mi e jelentések s a személyes szemle alapján fölemlítendő, főjelentősége abban fog rejleni, hogy a hazai közönség tájékozást s meggyőződést nyerhessen az óriási különbségről, mely a régiebb állapotok, s jelenlegi fenyítő rendszerünk közt mutatkozik, s e különbségben az alkotmányos aera s felelős nemzeti kormány egyik oly áldását tekintse, mely előtt csak a szándékos rossz akarat hunyhat szemet E rendszert, a régi nyomorúság kisért helyén, az 1843-iki humanus javaslat alapjára helyezkedő nemzeti kormánynak 1874. febr. 18-án 696. szám alatt, s 1880. augusztus 9-én 2106. szám alatt kiadott szabályrendeletei léptették életbe, s a kormány azóta is folytonos emberbarát i figyelemmel kíséri s időről-időre gondosan javíttatja a tehetség korlátái közt a fegyházi állapotokat. A haladás, legalább I Haván, melyet ezúttal meglátogatni alkalmam volt, folytonos, s alkotmányos és felvilágosodott nemzeti kormányunk. s az ügyet vezető férfiak hűzgósága e téren őszinte elismerést érdemel. Nagyobb eredmények csak nagyobb költségek áldozásával hozhatók létre; itt, legújabb időben, a kedvező ha nem is teljes eredmények, nagyobb összegű befektetések nélkül lettek elérve az igazgatóság által és pedig úgy szellemi, mint munkakifejtési, s ebből származó jövedelmezési tekintetben. De ezek előleges fölemlítése után lépünk be már a fegyház falai közé.

II.

A benyomás, mely egy fegyintézet meglátogatása közben, az emberiség java iránt fogékony keblet érinti, kétségkívül szomorú, mert lehetetlen, hogy a gondolkodó s érző emberbarát

kedélyére leverőig, s elszomorítóig ne hasson több száz mogorva, halvány, egyforma fegyencruhába öltöztetett embertárs látása, kiket az állam büntető hatalma kénytelen volt szabadságuktól hosszú időre megfosztani, s mint a szabadság jótéményére méltatlanokat, gépekké aljasítani; de ha az az ember, ki e rendezett, tiszta helyiségeken átvonul, ismeri és látta hazai börtöneink előbbi s részben még ma is létező állapotát, ismerte a nyirkos, bűzös, sötét, szemetes, életlő helyiségeket, a rothadt szalmát, a nehéz csörgő lánczok tragicus zenéjét, a dögleletes physikai s erkölcsi légkörben senyvedő nyomorultakat, kik szennyben heverve tanulják egymástól az erkölcsitelenség s bűn fortéiméit.: lehetetlen, hogy a szomorú benyomás mellett örömet s meglelégedést is ne érezzen, ha észleli a múlt s jelen közti lényeges különbséget, az emberiség diadalát, a nemesebb irányban tett haladásokat. Túlzó és esztelen érzélgés volna kétségkívül azt követelni, hogy a büntetésre méltóknak talált büntettesek valamely nagyobb fokú jóllétben vagy kényelemben részesíttessenek; mindenkinek be kell látnia, hogy ily túlvitt érzélgőség helyén kívül lenne a gyilkosokkal, rablókkal, tolvajokkal, csalókkal szemközt, s megsemmisítené a büntető igazságszolgáltatás célját. A ki embertársainak jogait sértette, a társadalomra nézve veszélyes lett, s ezáltal a törvényes büntetést megérdemelte, kell, hogy lakoljoui, s érezze a büntetés súlyát. Képtelen bolondság lenne a fegyenczekben aféle gondolatot ébreszteni, hogy a fegyházban jó dolguk van, hogy az ottani életet valódi, komoly büntetésnek ne tekintsék, hanem oly pihenőhelynek, melyben több kényelmet s jobb létet találnak, mint a mily lyenben jó magokviseletű embertársaik a külvilágban részesülnek. A rabló, a gyilkos, a csaló, a tolvaj, a kamisokmánykészítő, a hamis esküvel játszó gonosztevő ne lakják kényelmes, majdnem urias szobákban, míg áldozata talán hideg földön fekszik, fűtetlen viskóban didereg s nyomorog, ne egyék puha fehér czipót s pecsenyét, mi becsületes rokonainak ott künn elegendő fekete kenyere alivau. A philantropia, a humanizmus, nem mehet azon szélsőséggig, mit gr. Széchenyi István »misericiórdiánusság«-nak nevezett; hogy gonosz embertársunkat többre becsüljük, mint az maga magát becsülte. De más részről az emberiség s az élet-

védők iránti könyör nemes érzelmét sem szabad mellőzni, mely a fegyenczet is embernek tekinti, s minden kínzást s bántó és ekkeserítő lenézést és kíméletlenséget kárhoztat. A megtorlason kívül egy másik nemesebb s magasabb czélnak is kell lebegni a keresztyén törvényhozó előtt: az lehető javítás, a megromlott, elsüllyedt lelkek megmentése isteni céljauak, melyet az említett miniszteri utasítás 3-ik §-a e szavakkal fejez ki: »Az országos fegyintézetek feladata az őrizetük alatt levő fegyenczetet pontos és szünetlen felügyelet mellett fogva tartani, s egyszersmind szigorú fegyelemhez szoktatás, beható vallásos oktatás, megfelelő pótnyelvés, folytonos munka és példás rend által azok erkölcsi javítását eszközölni«. Ennek eszközei: az egészség lehető ápolása, tiszta lég s környezet, kellő mozgás és czélszerű munka, egyszerű, de életfentartó táplálék, s mindenek felett oktatás és lelki vigasztalás. A középkori durvaság, egészségtelen, tisztátlan, nyirkos, és fereglepte földalatti üregekbe zárta a bűnöst, s ott hagyta nehéz lánczokban rothadni. senyvedői. Ezzel elég volt téve a visszatorlásnak, a társadalom bosszújának, de semmi magasabb s nemesebb cél el nem éretett. A szabadság elvesztése már magában elég súlyos büntetés, s a társaság biztonsága kellőképpen meg van védve az által, hogy a gonosztevők, szigorú elzárás által, ártalmatlanokká tételnek; de magasb feladat, melyet emberi, s keresztyéni kötelesség parancsol, hogy a rabok nevelésben, oktatásban is részesüljenek, s a mennyire lehet, megjavíttassanak, s belőlük, a büntetés kiszendvése után, jó és hasznos polgárok képeztessenek. 8 hogy ez sok esetben lehetséges: a jól rendezett fegyházak eredményei bizonyítják.

E nagy és szent feladat ideálja lebeg egy kötelességét nemesen értő s érző fegyházi igazgató előtt. Mindazt, a mi e cél elérésére, vagy legalább megközelítésére vezethet, összhangzatos harmóniába hozni, a szükséges katonai szigort s fegyelmet emberbaráti szelidséggel, atyai indulattal mérsékelni, a gondjára bízott fegyenczek egyéni tulajdonait, vérmérsékletét, különböző lelkületét s műveltségi fokát gondosan tanulmányozni s kiismerni, mily végtelenül nehéz, és ha jó eredményre vezet, mily végtelenül háladatos szerep! Nem ismerek szebb és nemesebb feladatot, mint a fegyintézet igazgatójává. Ő az inté-

zet valódi lelke, vezérszellem, ki a sokféle szétágazó, s gyakran felette szövevényes kötelességek csomóját intéző kezében tartja; tábornok, kinek élesen látó, parancsoló szemei előtt megörnyedjen a rossz akarat, a makacs dacz, az ellenszegülést megkísérlő merészség; de egyszersmind atya, ki jeleit adja, hogy a fegyenczek nála nem csak igazságos, hanem egyszersmind jóakaró, szeretetteljes bánásra, s emberbaráti részvétre számíthatnak; böles pszichológ, ki a szívekben és vesékben olvasni iparkodik, a komoly magábatérés, s javulás jelenségeit azonnal észreveszi, a csak tévedteket, a csábítás gyarló áldozatait, a megátalkodott, megromlott lelküektől megkülönböztetni tudja, s alattvalóit helyesen, czélszerűen osztályozni, igazságosan sújtani és jutalmazni, rettenteni s emelni képes. Főképpen tőle függ, a fegyintézeteink feltűnő hiányai mellett is eszközölhető jó siker. E sajátságos, elkülönzött, gyászos világban, a külvilággal csak keveset érintkezve, maga is félig-meddig rab nem egyszer komoly veszélynek is kitéve, valódi hősi szerep az, melyre vállalkozott és ha annak megfelel becsületesen és lelkesen, oly érdemkoszorút fiiz gondban izzó halántékai körüi, milyennel a közszolgáltatnak csak kevés harczoza dicsekedhetik. A fegyelmet, a munkarendet, oktatást, stb. illető szabályzatok és szervezetek, melyeket a törvény s a kormány előir, csak holt váz, melybe a fegyházi tisztviselőség, s főkép az igazgató önt életet; a hézagokat s hiányokat, melyek a bármely gondosan előre kidolgozott rideg szabályok mellett mindenkor fenmaradnak, s melyeket csak az élet s tapasztalás mutat ki, pótolni és betölteni, a száraz gépezetet folytonosan olajozni az ő hivatása. Ő teremti meg azt a §-usokba nem foglalható, éltető s mozgató szellemet, mely a sikernek félté tele. Nem lehet tehát eléggé óvatosnak lenni azon férfiak kijelölésében, kikre e fontos feladat bízatik. Ne csak a kellő képességgel, műveltséggel legyenek felruházva, hanem hivatással, szeretettel, lelkesültséggel kell bírniok, nagy erőfeszítést s feláldozást igénylő hivatásukkal szemközt. Mi lenne a javításra is irányzott, nagy fegyintézetekből, ha azok igazgatóit ma is családi pártfogás, kortesérdek, s mindenféle mellék-tekintetek alapján, másnemű szolgálatok díjául, neveznék ki, mint történt egykor a megyei úgynevezett várnagyokkal, kapitányokkal, kik

sokszor befolyásos megyei családok olyan tagjaiból szemeltettek, kik tudatlanságuk miatt más hivatalra alkalmazhatlanoknak tartattak, s dárídókban, korcsmái harcokban tettek szert erélyesség hírnevére. A képzettség, a tájékozottság, a szakértelem megszerzésére sikeres hatással lehet, ha a kiszemelt fegyházigazgatók, nehéz helyzetük elfoglalása előtt, külföldi elsőrendű, jól berendezett minta-fegyintézetek megszemlélésére küldetnek, de ez magában nem elég. Mint az 1867-ben megjelent s egyetemi pályadíjra érdemesített igen tanúságos munka, a »Börtönügy« lelkes, fiatal szerzői, Pulszky Ágost és Taufer Emil, ez utóbbi jelenleg a horvátországi lepoglavai fegyház igazgatója, s a börtönügytan ernyedetlen művelője, egy tökéletes fegyházigazgató eszményképét felállítják, szigorú becsületesség, rendíthetlen kötelességérzet, szilárd akaratereő, önmegtagadás, emberismeret, műveltség, felebaráti szeretet, vallásosság, erkölcsi és személyes bátorság, szükséges alkatrészei azon egész képnek, mely egy hivatásának minden tekintetben megfelelő fegyházkormányzó tiszteletre méltó alakja. Ha alattvalóiban maga iránt tiszteletet gerjeszteni, s egyszersmind azok bizalmát megnyerni nem képes: célzt érni nem fog. Magasít műveltséggel is kell bírnia, hogy a statisztikai adatokat, melyek a czélszerű reformok alapját képezik, gondosan s híven összeállítani, s azokból a gyakorlati következtetéseket levonni s a jellemző egyes eseteket mélyreható bepillantással észlelni, az okok hatását, az eredmények elemeit, megfigyelése s tapasztalatai nyomán kimutatni, s az intéző hatalom elébe czélszerű javítási s előhaladási javaslatokat terjeszteni képes legyen.

Oldalánál van, és segédkezik a lelkész s a tanító, és ismételve mondom, hogy nem ismerem szebb hivatást, nemesebb feladatot, mint a fegyházi lelkészé, s nem ismerem nagyobb érdemet, mint istennek e szolgájáé, ha kötelességeit világosan felismeri s híven teljesíti. Mióta a büntető rendszernek újabb felfogása szerint, miként ezt a humanitás és bölcsészet, a közép-kori durvaság és bosszúlihegő kegyetlenség helyén, felvilágosultabb korunk dicsőségére érvényesítették, a büntetés céljául már nem csak a megzavart jogrend megtorlása, hanem a törvényt megsértő s ezért méltán büntetett bűnösnek egyéni javítása s a társadalom részére lehető megmentése is van kitűzve:

azok, kik e nemes cél eléréséhez lelkesült buzgósággal s önfeláldozással járulnak, oly nemes szolgálatot tesznek az emberiségnek, s az államnak, melyet eléggé méltányolni s jutalmazni alig lehet. Pedig vajmi szerény anyagi díjban részesülnek e valódi missionáriusok, kik főképen csak a szent kötelesség büntetésének nemes öntudatában keresik s találják önfeláldozásuk jutalmát. A mai büntető rendszer javítási céljának egyik kiváló tényezője kétségkívül a vallásos-erkölcsi oktatás, a lelkészi működés, melyet hívei körül a hatályban levő utasítások által körvonalozott kötelességi körében, buzgón s ibletetten teljesít. Ha a lelkész nem csak köznapi türelmet s csekély anyagi jutalmával arányban levő bágyadt robotolást, hanem valódi apostoli lelkesültséget fejt ki szép feladata teljesítésében, még a nem kedvező helyi viszonyok, s a fegyintézetek hiányos berendezése mellett is nagy eredményeket érhet el. A feladatát magasb szempontokból tekintő s nem csupán a rideg hivatalos kötelesség szűk korlátai közé szorító fegyházi lelkésznek teendője, magától érthetőleg, nem csak abban áll, hogy a fegyenczek előtt ünnepnapokon, vagy akár gyakrabban is, egy-egy vallásos és erkölcsi oktatást magában foglaló hosszabb vagy rövidebb beszédet tartson, vagy épen csak abban, hogy velők imádkozzék, s őket a pokol kínjaival ijesztgesse, vagy megtérés esetére a purgatórium fél, vagy a paradicsom teljes jutalmával biztassa, hanem hogy velők minél több időt töltsön, bozzájok szeretetteljesen közeledjék, egyéni sajátságait tanulmányozza, bizalmukat megnyerje, barátjuk, testvérük legyen, szívüket, kedélyeiket átmelegítse s a jó tanácsok befogadására képesekké tegye, s így őket, a mennyire ez a szigorúbb magánrendszer mellőzése mellett lehetséges, komoly magukba szállásra, bűnbánatra, töredelmességre, törvénytiszteletre, emberszeretetre, a lélekre mindenek felett jótékonyan ható munkakedvre, s istenben való bizalomra bírja. Mind erre sok időt, sok fáradtságot s türelmet, a nehéz siker s gyakori csalódás feletti természetes keserűségnek hősies elnyomását, valódi apostoli s missionáriusi lelkesültséget kell áldoznia. — Ha sikert akar érni, már előzetesen meg kell ismerkednie a fegyenczek múltjával, társadalmi s családi körülményeivel, egész szellemi életével, természeti, műveltségi fokozatával, haj-

latnaival, s ösztöneivel, szóval egyéniesítenie kell s az egyéniségekhez mérnie eljárását, melynek százféle árnyalata s különbsége van; más eljárás kívántatik a szelíd és jámbor, más a durva és daczos egyéniségnél, más a kezdőnél, ki egy szerencsétlen tévedés vagy félrelépés vagy fellobbant szenvedély hatása alatt követte el a bűntettet s más ismét a megrögzött gonosztevővel; más a visszaesővel, s azzal, ki csábítás áldozata lett vagy pillanatnyi szenvedély által ragadtatott bűnös cselekményre. Nem csak ünnepeken kell isten igéjét hirdetnie a fegyenczek felfogásához, ismeretköréhez, sorsához alkalmazott vallásos és erkölcsi irányú egyházi beszédekben, s a kellő hangot eltalálnia, hogy a könnyelműség, nemtelen szenvedélyek, munkátlanság szomorú következményeit élénken ecsetelje s ezek feltűntetése által legnagyobb részt elvadult s eltompult hallgatóit a bűnbánat érzelmének felébresztése s elhanyagolt értelmi erejük felvilágosítása által a bűn megtapodott útjának elhagyására, s törvénytiszteletre bírja, s jó útra térítve, azon való kitartásra, ehhez szükséges önbizalomra bírja, nemcsak a szentírást kell magyaráznia s az altból folyó erkölcsi tanításokat levezetnie s reájok ügyesen alkalmaznia, hanem kell, hogy a lelki gondozása alá adott fegyenczek valódi atyja, testvére, őrszellemé, folytonos lelki gyámola s tanácsadója legyen, a kórházban levőket látogassa, s azoknak bármely időben kifejezett óhajára, vagy a nélkül is, a vallás vigasza után esengő lelküket kielégítse. Az ő hivatása, hogy az iskolaköteles fegyenczeknek lieteukint néhányszor hitelemző vallásos oktatást tartson s ezt, az iskolai oktatáson kívül is, kiterjessze az iskolába nem járókra főleg azokra, kiktől észleli, hogy a jóban ingadoznak s a javulási előhaladásban támogatásra szorulnak, s kiknek ismert előélete és erkölcsi állapota ezt különösen igényh. Az ő hivatása, hogy a kiszabadultakat, távozásuk előtt, jó tanácsal ellássa, s minél hatályosabban lelkükre kösse az intézetben átvett vallásos-erkölcsi oktatások megtartását s követését, a reájok váró külső élet veszélyeivel s csábjaival szemközt, s a visszaesésre vezető alkalmak s emberek gondos kerülését, a bűnös gondolatok s kívánságok tenyésztő meleg ágyaúl szolgáló henye s muhátlan élettől való óvakodást, a mérsékletességet, szorgalmat, felsőbbiség iránti engedelmességet s törvénytiszteletet. Külön-

sen az ő hivatása az is, hogy a feltételes szabadságra bocsátotakat figyelmeztesse az e tárgyban kiadott utasításokban előírt kötelességeikre, s minél melegebben ajánlja azoknak az éretnyes, jó magaviseletét, hogy a szabad életben is méltóknak találtassanak a törvény e megnyert kedvezményére, addig is, míg teljes felszabadulásuk órája üt; a megkegyelmezetteknek pedig minél hatásosabban emlékükbé vesse elbocsájtásuk végperceiben, hogy a királyi kegyelem e becses ajándokát mindig lelkök előtt tartva, jó viseletükkel arra magokat mindinkább méltókká tegyék. Ha meggondoljuk, minő társadalmi elemekkel van itt a lelkésznek dolga, hogy ezen egész tömeg, melyre átalakítólag kell hatnia, heves indulatok, gonosz szenvedélyek, bosszuállás, könnyelműség, munkakerülés, elhanyagolt nevelés, szeszes italok mértéktelen élvezete, mély tudatlanság, nyomasztó szegénység áldozataképen került a fegyházba, hogy a nagy rész olvasni sem tud, éppen semmi vagy csak igen hiányos vallásos ismeretekkel van ellátva, templomot, iskolát soha se látott; pusztákon, bikák ős farkasok közt, vagy utczai szemeteli s bűnbarlangokban nőtt fel, s részint elkövetett büntettének világos tudatával se bir, azzal dicsekszik, vagy azt igen természetesnek s helyesnek találja: mennyi időbe, fáradságba, ékeszólásba kerül e vadembereket az erkölcs és vallás igazságaira megtanítani, előttük egy új világot nyitni, s így őket lassankint magukba szállásra, töredelmességre, bűnbánatra, engedelmes-ségre, sorsukban megnyugvásra, kitörésre, szabályszerű, rendes és tisztességes magaviseletre vezetni.

Legfőbb gondot s figyelmet kell fordítani a fegyházi lelkésznek a magánzárkákban elhelyezett újonczokra. A magánzárkák célja, s a törvény azon bölcs (fájdalom, nálunk ekkorиг életbe csak kis részijén lépett) rendelete, hogy a fegyenczek, bezárlításuk után, magánzárkákban elkülönítve tartassanak, a csöndes magábaszállás eszközésére van irányozva. E magányban töprengő, önmagukkal küzdő, vergődő lelkeket, naponkint felkeresni, s a magukbaszállás erős barczában gyámolítani a lelkész legszebb feladata. Hogy ezt sikerrel tehesse, tanulmányoznia kell a bíróságok vonatkozó ítéleteit s az ítéletek indokait, értesítést szerezni a fegyenc előéletéről, múltjáról, családi s egyéb életkörülményeiről, erkölcsi tulajdonai-

ról, s hajlamairól, hogy ezekhez alkalmazhassa oktatásait, melyek a magányban kétségkívül legerősebben hatnak a fegyencz lelkületére. Annál sajnosabb, hogy a magánzárkák kevés száma, s a tömeges beszállítás ennek meg nem felelő arányai miatt, a fegyenczek a törvényben meghatározott időt megközelítőleg sem tölthetik magánzárkában, s így a sikeres magábaszállás első feltétele hiányzik.

Ki akartam ezekben emelni a fegyházigazgatás lényeges kellékeit. Az igazságügyi kormány legfőbb felügyelő hatóságának kötelessége az érdemeket kiismerni, méltatni s jutalmazni, és arról, hogy e helyek alkalmas egyénnel töltsenek be, s a nem arra való elemek e végtelenül fontos állásról elinózdíttassanak, lelkiismeretesen gondoskodni. Vitás kérdés marad, hogy az igazgatói fontos állás, czélszerűbben bizható-e katonákra vagy orvosokra vagy lelkészekre? mindegyik nézet mellett vannak támogató okok. A gyakorlati angolok leginkább katonaviselt egyénekre bízzák a (egyházak igazgatását, s így első helyen veszik tekintetbe a szigor, az erély, a fegyelem érdekeit. Fueszlin, a brucksali fegyház hírneves igazgatója, kinek a börtönügy reformja oly sokat köszön, orvos volt. Az erélyes, szigorú katona, a szelíd jellemű lelkész s mellesleg még a gondos, emberszerető orvos működésének összhangzó egyesülése képezi azon üdvös harmóniát, mely a magas cél elérésére vagy megközelítésére vezet.

Az illavai fegyház igazgatója Kovách Ernő, előbb honvédtiszt, 1868 óta a váczai, 1874. jan. 24-ke óta pedig az illavai fegyháznál alkalmazva, a ki tehát már 17 évi tapasztalással s gyakorlattal bír, mint látogatásom alkalmával tapasztaltain, a katonai szigor emberszerető szívvvel, s hivatása iránt példás buzgalommal egyesíteni tudó férfiú. Tanúja voltam azon tiszteletnek s bizalomnak, melyben alárendeltjeivel szemközt részesül; majd minden egyes fegyencznek múltját, s egyéniségét ismeri, s így azon osztályozásra, melyet tökéletesen keresztülvinni ugyan nem lehet, de a mely, tökéletes magánrendszer hiányában, a cél megközelítésére nézve nélkülözhetlen, s ha tökéletes nem lehet is, mindazáltal sok részben üdvös eredményekre vezet, teljesen képes. Oldalánál van egy ellenőr, s három tiszti írnok, kiknek egyike az igazgatósági iktatót s kiadó hiva-

talt, másika a fegyintézeti iparüzlet, s a fegyenczmunka elszámolását, harmadika a rabok élelmezését vezeti, továbbá egy római katolikus, egy helvét hitvallású s egy görög keleti lelkész. A helvét hitvallású lelkész, Várady Bálint, saját hiveiu kívül az ágostai hitvallásúakat is oktatja, s az intézetben benn lakvánj a munkának szellemi részében kiváló részt vesz. A mózes vallása fegyenczeknél, kiknek számuk csekély, a helybeli rabbi működik. Van továbbá alkalmazva egy tanító s egy rendes orvos; végre: az iparüzleteknél 2 polgári állású egyén van rendes munkavezetői alkalmazásban, és ugyan egyik az asztalosok-, másik az esztergályosoknál.

A fegyőri személyzet áll 1 őrparancsnok, 7 főfegyőr s 86 első- és másodosztályú fegyőrből, összesen 94 emberből. Ezenkívül van az intézetnek, melyben a legnagyobb s legveszélyesb gonosztevők őriztetnek, rendes katonai őrsége is, melynek feladata az intézet külső őrzése, s a biztonságnak és rendnek szükség esetében fegyveres erővel is megvédése, illetőleg a fegyőrség támogatása, mire azonban az utóbbi években szükség nem volt. Áll e katonai őrség egy vezénylő tisztből, a ki rendesen főhadnagy, egy számoló őrmester, 2 őrvezető s 35 közlegényből, kik az intézeten kívül, de annak közelében, a kis mezővárosban 500 forintért a megyétől bérben bírt magánépületben vannak elszállásolva. A tisztek s legények időnként rendszerint minden három hónapban váltakoznak. Ez őrség rendes szolgálata 4 őrszemnek vagy strázsának kiállítása éjjel s nappal, melyek közül 3 a fegyintézet körül, egy pedig a laktanya előtt, aviso-állomáson van elhelyezve; ennél fogva naponkint 12 ember áll tényleges szolgálatban, 12 ember készletben, 12 pedig szabad időt élvez a városban.

A szolgálattelvő fegyőrségi személyzet terhes és nagy felelősséggel járó munkát végez, melyre megfelelő egyéneket találni nem könnyű feladat. Többen bele is fáradnak a nehéz életbe, s önként kérik elbocsáttatásukat. 1883-ban négy s 1884-ben hét bocsáttatott el nem elég jó magaviselet miatt, s fegyelmileg 37 esetben voltak büntetve. Nagy többségük azonban jó minősítéssel bír. s az összes számból 34 tud írni s olvasni; magyarul beszél 78, németül 77, tótul 91, románul 6. Öt beszél négy nyelven, 51 három nyelven, a többi, kivéven

ötöt, ki csak egy nyelvet bír, legalább két nyelven. Eme soknyelvűség okvetetlenül szükséges az illavai fegyenczek őreiből, mert ide az egész soknyelvű országból mindenféle nemzetiségű fegyenczek hozatnak, míg más fegyintézetek kisebb körökre, bizonyos megyékre szorítkozva, a sok nyelvtudást nem annyira igénylik.

Az eredetileg nem fegyházi célra épült helyiségek, melyek — mint már említettem — már mostanig is annyiba kerültek 1855 óta, hogy ez összesen a célznak teljesen megfelelő mintafegyházat lehetett volna építeni, most is folytonos javításokat s újabb felszereléseket igényelnek, melyeket a gondos igazgatóság időnként javaslatba hoz, s a kormány, a lehetséges határai közt, teljesít. 1883-ik évben 2205 frt 74 kr., 1884-ben pedig 2788 frt 25 kr. adatott ki épületjavításra; leltári tárgyak beszerzésére s kijavítására pedig 1883-ban 809, s 1884-ben 813 forint. Az intézet gyári udvarán álló anyagfészer munkateremmé alakítottatott át, a külső udvaron pedig új anyagfészer épült 4583 frt költséggel. Ezen építkezés által nagy hiány pótoltatott az intézetben, s amaz előny is eléretett, hogy a fegyintézet szűk udvarából a sok faanyag eltávolított, mely tűz esetében igen veszélyes lehetett volna, s az igazgatóságnak sok aggodalmat okozott azon okból is, mert a felhalmozott anyag az udvarokon buvó helyeket képezhetett s a felügyeletet megnehezítette. 1884-ben még engedélyezve lett a fűrészgár-épületnek emeletessé átalakítása, s a külső udvarban, a kertek felé, kerítésfal építése, mire 15,499 frt lett előirányozva s ez évre 10,000 frt utalványozva. A kerítés el is készült; az épülethez szükséges anyagok nagy része beszereztetett. A leltári tárgyak az utolsó évben 200 darab összeszükségelt vaságyval szaporodtak, melyek a fegyházi iparüzlet által lettek előállítva 1500 frt értékben; ezen mind gazdasági, mind tisztasági szempontból igen czélszerű tárgyak mintái az országos kiállításban láthatók.

Az intézet összes helyiségeit megjártam. Az épületek s helyiségek a következők:

Van 27 hálószoba a fegyenczek részére különféle nagyságban, melyeknek területe kitesz 2044 négyszögmétert 2.65-től

3.7 méter magassággal s 6513 köbméternyi légűrtartalommal. A hálósobákban, ott léteben, el volt helyezve 560 fegyencz; esett tehát egyre-egyre 3.6 négyzetméternyi tér, s miután a szobák magassága általában 3 méter, jut egy-egy fegyenczre 10.8 köbméternyi űr. Minthogy legalább 16 köbmétert kellene igénybe venni egy-egy fegyencz részére, hogy az egészségi szempont ki legyen elégítve: látszik, hogy az illavai fegyház befogadási képessége az ott őrzött, kerek számmal 600 fegyenczre nem elegendő, mert a fennebb említett 16 köblábnyi űrt véve alapul, csak 407 fegyencznek volna ott helye. A legkisebb szobák, melyek 20-23 négyzetméternyi térfogatnak, 55 fegyencz befogadására alkalmazhatnak, s ilyen szoba van 8. Egy szoba van 8 fegyencz által lakva, 3 szoba 14 16 fegyencz, 3 szoba 26 fegyencz, 10 szoba 28 fegyencz, egy szoba 30 s még egy 36 fegyenczcel népesítve. E számok mutatják, mily tágas és népes hálósobák vannak Illaván. Hogy ezen összezárás kénytelensége, s az egyes elkülönített éjjeli alvóhelyek lehetetlensége csak hátránnyal bírhat a fegyenczeknek magukbaszállás által feltételezett javulására, s az erkölcsi és érdemosztályzás végrehajtásában is jelentékeny és sajnos akadályt képez, már említettem s minden pszichológ érteni fogja. A legszigorúbb felügyelet sem gátolhatja, hogy a fegyenczek össze ne sűgjanak, ne érintkezzenek, egymást ne rontsák; de az egészségre is hátrányos annyi embernek egy szobában összezűfölnöke. Ezen pedig lényegesen segíteni az illavai zárdában nem lehet, mert egy régi, más czélra emelt épületből lehetetlen újat és czélszerű felosztásút csinálni, s így csak tűrni kell az ebből eredő hátrányokat s a helybeli hiányt, a menyire lehet, az igazgatás szellemi hatása által pótolgatni. hogy a fegyenczeket, ily mostoha körülmények közt is, testi s erkölcsi egészségben fentartaui, sőt előbbre vinni s fokozatosan javítani lehessen. Midőn az illavai fegyház egy része még trinitárius-zárda volt, akkor a mostani nagy hálósobák helyén a szerzeteseknek lakhelyül szolgáló kis cellák léteztek, s készakarva lettek, átvétel után. a kis szobákból nagyok alakítva. Jó lenne most a régi kis szobás állapot, s ha egykönnyen lehetne, helyre kellene azt állítani. Akkor, midőn az illavai kolostor fegyházzá átalakítása történt (1855), noha az emel-

kedettebb s emberiesb nézetek és czélok, s azok szerint épült fegyekázak már ismeretesek voltak a polgárosult világban s nálunk is: más viszonyok közt mégis más szempontok uralkodtak, mint ma. A büntető intézetek főképen a büntetés minél olcsóbb s minél egyszerűbb keresztülvitele szempontjából lettek berendezve; a fegyenczek számára, a közmunkákon kívül, egyéb munka nem létezett; azok erkölcsi javítása, s általában az emberiségi tekintetek számításba kevesebbé vétettek; egészségükkel sem sokat törődött az intéző hatalom, sőt talán kívánatosnak tartotta, hogy a gonosztevők közül minél többen elhaljanak, az életben maradtak pedig »con amore« sanyargattassanak. Ily nézetek alapján készültek a magánzárkákul használható, s a javítás lényeges eszközeiül szolgálható kis szobákból nagy termék, melyekben minél több fegyencz összezsúfoltassék, kik azután egymásnak egészségtelen testi és erkölcsi atmoszféráját lehellik be.

A fegyenczek lakására szolgáló nagyobb szobákon kívül 36 kis szoba, úgynevezett magánzárka, van Illaván, s ezek közül is néhány más czélra. p. o. zsidó isteni tiszteletre, lelkészek s munka-osztályvezetők szobáíul van elfoglalva. A földszinten van 12, melyek közül 5 sötét; e 12 zárka négy folyosón elszórvá fekszik, s télen át csak a folyosóról, egy közös kályhából, fűthető. Hogy melegeget nyerjenek, a külső faajtókat bezárni nem lehet, s csak a belső vasrácsajtók maradhatnak elzárva, miből az következik, hogy a fegyenczek egymással még gondos felügyelés mellett is, szót s jeleket válthatnak. Egyébiránt a magánzárkák, mint ezt az országos kiállításon, a »fegyencz és rab« munkacsarnokban, mindenki megtekintheti, kettős, ú. m. erős vasrácsos belső ajtóval s erős vaspántos külső faajtóval, mindegyiken szilárd zárral, s a közepén rendszeren bezárva tartott, de kívülről nyitható kis ablakkal vannak ellátva, mely utóbbiakon át a fogolyra be lehet látni, s minden perczen meg tudni, mit mivel. Összerakható vaságy, szalmazsákkal, mosdóedény, a munkához szükséges asztal, szék s kis fali szekrény a bútorzat. Az első emeleten, három folyosón van szintén 12 zárka, mindegyik külön fűtéssel; ezeknél tehát az előbb említett baj nem létezik. Ezek világos zárkák, ablakkal kifelé, de ezekből is öt el van foglalva munka-

helyiségnek, s csak hét használtatik saját céljára. A második emeleten szintén 12 világos zárka van. Összesen hát a 36 zárka közül is csak alig 30 szolgál sajátképpen céljára, tudniillik új fegyenczek törvényszerű elhelyezésére s fegyelmi büntetésre.

Az alsó várkastély-épületben, az igazgató lakása körüli vannak az összes irodahelyiségek, a fegyőrök laktanyái s a fő őrtanya. Ott kap hivatalos lakást az igazgató, az ellenőr, a reformált hitv. lelkész, egyik Írnok s az őrpáncsnok. A többi említett tisztviselő a kis mezővárosban lakik, szálláspénzt kap, s e részben sok nehézséggel bajlódik, mert e kis, mintegy 1000 lakossal bíró községben alig lehet szállásra szert tenni, s ha van, az is rossz és drága. Ezzel is újra bizonyítva van, hogy igen téves eszme volt annak idejében olcsó, de a célnak meg nem felelő ócska épületeket venni meg, és még nagyobb városoktól s forgalomtól távol eső helyen, s azokat előre ki nem számítható roppant költséggel foltoztatni, hogy végre is a legszükségesebb helyiségek se álljanak rendelkezésre. Ha ingyen kapott volna az állam ily régi ketreczeket, még akkor sem kellett volna elfogadni. A katonai őrség is az épületen kívül van. a mi esetleg igen veszélyes lehetne, mert adott esetben ostrommal kellene bevenni a várat.

Az irodákban a rend s ügyvezetés a jelen igazgatóság alatt tökéletesnek mondható, pedig a teendő tömérdek és igen sok ágú. A számadások pontos vezetése, anyagok kezelése, s a rend fentartása 166 különféle könyvet, számadást, nyilvántartást, kimutatást s jegyzéket vesz igénybe, melyek egyes kezelési ágak szerint vannak beosztva. Az igazgatósági irodában, az irodavezető felügyelete alatt vezetetik 46, a pénztárkezelés körül az ellenőr által 24 könyv, s ez utóbbiak közt különféle pénznapló (élelmezési, iskolai általányok, iparüzlet, fegyenczek tulajdon pénzei, építkezés, idegen pénzek stb.); a fegyházi iparüzletnél vezetetik 28 könyv; a fegyenczélelmezés, gazdászati és házi számadások körül az élelmezési tiszt vezet 10 könyvet; az orvos a kórházi kezelés, s gyógyszerár körül 18. az őrpáncsnok, a fegyőri szolgálat beosztásáról szintén 18; a tanító a fegyenczek iskoláztatására s intézeti könyvtárra vonatkozólag 5 könyvet, illetőleg ívet vagy táblázatot. Mind

ezen feljegyzések nagy része (56 szám) meghatározott időben a kormányhoz felterjesztetik. Az illető jelentések és rovatok a miniszteri számvevőséghez, s részint a belügyi és honvédelmi minisztériumhoz is felküldetnek. Kötelességszerűleg felterjesztendő naponként egy, havonként 9, félévenként 21, évenként 16 jelentés, s még esetleg néhány meg nem határozott időben is. A rendes és bizonyos meghatározott időben, felsőbb meghagyás folytán, kötelességszerűleg felküldött számadások és felterjesztések egy éven át 551 számra mentek. Különféle 56 nyomtatvány, táblázat stb. van készen, melyek pontosan kitöltendők. Az igazgatói iktatóba érkezett 1883-ban 788 szám, s ezek közt 233 az igazságügyi minisztériumtól, 1884-ben 633 s az i. ii. minisztériumtól 161. Ezenkívül a fegyintézeti iparüzlethez, mely önállóan vezetetik, érkezett 1883-ban 953 s 1884-ben 857 levél, onnét pedig elküldetett 1133, illetőleg 1100; az összes ily levelek száma tehát több mint 2000. s az igazgatóságiakkal együtt 2800. Látszik e számokból, mily nagy tömegre mennek a fegyintézeti igazgatóságnál az irodai teendők. Mind ez igen sok irkafirkával jár, s nekem azon gondolatom jött mind ezek átnézésénél, hogy talán sok fölösleges munka is végeztetik, s a bürokráciai lomot talán kevesbiteni is lehetne, a nélkül, hogy e miatt a jó rend s a kormányfelügyelet érdeke szenvedne. Az igazságügyminiszter úgysis évenként kiküldött biztosa által szerez tudomást a fegyintézetek állapotáról, a ki ezt megvizsgálja, a szabályok pontos végrehajtása felől meggyőződik, s a fegyenczek kérelmeit és netaláni panaszait meghallgatja.

III.

A kórházi szobák száma Illaváu 8, s ezek 75 beteg befogadására vannak felszerelve. A legkisebb szoba is tartalmaz 38 négyszögméter térfogatot 5 beteg elhelyezésére; a legnagyobb betegszoba 85.6 négyszögméternyi, 14 betegre berendezve. Az összes betegszobák űrtartalma 1821 köbméter, miből egy-egy betegre azon esetben, ha a kórházi szobák teljesen meg vannak töltve, 21.2 köbméter jut, de a betegágyak nem lévén egyszerre mind elfoglalva, valóban jóval több űr számítható. E részben

is észlelhető azon hiány, hogy egyes betegek számára külön kis szobák nincsenek, holott ez úgy gyógyítási, mint erkölcsi szempontból kívánatos volna, ha ugyanis valamely magánzárkában elkülönözve tartott fegyencz annyira megbetegszik, hogy kórházi ápolást igényel, azonnal meg kell szüntetni reá nézve a szükségesnek talált magán elzárást, s a kórházi közösségbe venni fel a beteget, aki azután a közösségben roton vagy romlik.

Egyébiránt az illavai fegyház s benne lévő kórház levegője igen egészséges, mert a régi vár a Vág folyó kies völgye felett 20 22 méternyi magasságban fekszik s gyönyörű kilátással bír. Ablakaiból messze elláthatni a szép völgy falvaira, kastélyaira s azok felett emelkedő erdős hegyek ormaira, a szemközt fekvő pruszkai (Königseck-féle) toronyra, parkra, s Oroszlánkő romkoronás bérczére.

A fegyházbüntetés végrehajtása tárgyában kiadott miniszteri utasításnak, mely a leghumánusb szellemtől van áthatva 6, 14, 22, 29, 32. 50-54, 56. 58, 59, 60. §-aiban foglaltatnak a fegyenczek egészsége fentartására vonatkozó szabályok. Legfőbb eszközei ennek a tisztaság, a szabad levegőn engedett mozgás, megfelelő élelmezés s munkával foglalkodtatás; folytonosan, de különösen megbetegedés esetében alkalmazott orvosi gond. A mi a tisztaságot illeti, az átvett fegyenczeket, mielőtt tisztá fegyenczruhába öltöztetnek, megmosdatják, megfürösztik, hajukat rövidre nyírják, szakállukat leborotválják. (6. §.) A nyári évszakban hetenkint egyszer hideg, a többi évszakokban két hetenkint meleg fürdőt kapnak, poros munkával foglalkodók pedig télen is minden héten fürödnek. (53. §.) Agyszalmájok minden félévben újjal cseréltetik fel; a fehérenműek hetenkint, az ágyi ruhák kéthetenkint tisztákkal váltatnak fel (54. §.) Az intézet minden helyisége tisztán tartatik, a munkaszobák és magánzárkák naponkint kisépertetnek s időnkint kisúroltatnak s a folyosókkal együtt minden évben egyszer kimeszeltetnek, az árnyékszékek s ürülékcserekek fertőtlenítetnek (50. §.) A helyiségek naponkint szellőztetnek; a kellő hőmérséklet fenntartására az orvos felügyelni tartozik; a légváltoztatás eszközlésére szolgáló készülékek jó karban tartatnak (51. §.) A szabad légjótéteménye azoknak, kik zárt műhelyekben dolgoznak, vagy magánzárkákban vannak elkülönítve, szűkebben méretik. Sze-

rencsések, a kik szabad levegőn, udvarokon s kertben dolgozhatnak s ezek közt a halandóság aránya is kisebb. A többiek naponkint egy órát sétálnak a fegyintézet területén belől, az igazgató által kijelölt rendben, osztályonként, mérsékelt gyorsasággal, köralakban, hallgatva s mintegy öt lépésnyi távolságban lépdelvén egymás után. A séta megosztva, délelőtt 10 s délután 2 óraker történik. (22. §.) A munka, ha nem túlterhelő, az egészség-fentartás egyik legjobb eszköze; a munka nemét, melyre minden egyes fegyencz alkalmaztatik, az igazgató, az orvos előleges meghallgatása után határozza meg. (29. §.) Testi egészségre ártalmas munkanemek meg nem engedtetnek. (32. §.) Még a legsúlyosabb esetekben alkalmazható fegyelmi büntetések közt helyet foglaló testi sanyargatások, lábbilincs, karperecz, kurtavas, lelánczolás, kényszerzubzony-viselés kimérésénél s tartamánál is emberiség-parancsolta tekintet van az egészség- s testi épségre, p. o. kurtavas csak tiz napig, s naponkint csak hat óra hosszát, éjjel pedig épen uem alkalmazható. Mindezen humánus szellemű utasítások Illaván lelkiismeretesen követtetnek. Az udvarok azonban, melyeken az engedett séta történik, uem elég nagyok; egyik 1507, a másik 627 négyszög méternyi. A kert, hol a fegyenczek egy része dolgozik, 15,336 négyszög méter kiterjedésű, de e nagyobb mozgási tér jótéteményében csak kevesen részesülhetnek. Nagy hiány a beosztásban, melyen térszúke miatt segíteni nem lehet, hogy a kórház nincs ellátva a lábbadozó betegek számára külön udvarral. hol a nap nagy részét szabad légen, zavartalanul tölthetnék. mert ugyanazon udvaron kell lebselniök, sétálniok, hol a házi gazdaság egész forgalma mozog, s ezenkívül még az egészséges fegyenczek egy részének is ugyanezen udvar szolgál közös sétahelyüi, minél fogva nehéz meggátolni, hogy a kórházbeliek az egészségesekkel ne találkozzanak.

A házilag kezelt ételmezés sokkal jobb annál, melyet bérbeadás útján lehet eszközölni, tiszta és egészséges; nem bő, de elegendő az erő fenntartására. Reggelire, hetenkint ötször, rántott leves, egyszer túró, egyszer szalonnaadag; ebédre négy-szer rántott leves és főzelék, háromszor hús, leves és főzelék hússal; naponkint egy-egy czipó, mely legalább két nappal előbb) sült; vacsorára csak kenyér képezi a szerény ételmezést; bort

vagy sört megtakarított munkadíjaik egy részéből, mérsékelt mennyiségben vehetnek. Dohányozniok azonban egyáltalán tiltva van. A betegek számára az orvos rendel a kóresethez alkalmazott étellemezést, s mindez külön utasító táblákon jegyeztetik. Levesen, húson kívül bort és sört is kapnak, ha a nyavalya természetű kívánja.

Mindez emberszerető gondoskodás mellett is a betegségi arány elég nagy; a fegyenczek legnagyobb részének arczzsine, a fegyház egészséges fekvésének daczára is, sápadt és sárga. Végre is keveset mozognak szabad légen; a nagyobb rész egész napon át, sokadmagával, szobába szorítva s ülve dolgozik, és mindnyájan, kivéven a szűk magán-szobákban levő kis számot, sokadmagukkal alusznak. Táplálékukban csekély tényező a hús, a mi erősít és pirosít. Saját költségen való külön étellemezés tiltva van: a bűnösök e köztársaságában egyenlőség uralkodik, s csak a kitűnően jó magaviseletiek részesülnek némi kis kedvezésekben. S hát biz' ez rosszul eshetik az egykor kényelemben dobzó uraknak, de a legnagyobb résznek — s lehetetlen, hogy ez eszükbe ne jusson, s hálára ne kötelezze őket a gondoskodó állam iránt még is jobb anyagi dolga van itt, mint a Vág sovány mellékvölgyeiben lakó szegény tót népnek, mely épen oly nehéz munkát végez, rosszabb kenyérrrel s étellemmel táplálkozik, húst nem eszik hetenkint háromszor, sőt évenkint is alig; télen fázik s télen-nyáron piszokban él. és ha megbetegszik, legtöbb esetben gondviseletlenül elvész. Itt legalább van meleg étel, tiszta ruha, fűtött szoba, s betegség esetében gondozás, orvoslás. Igaz, hogy szabadság nincs, s ezt semmisen pótolja!

A fegyenczek egészségügyi viszonyairól külön statisztikai táblázat szól. Megbetegedett 1883. év folytán 377, 144-el kevesebb, mint az előző évben; 1884 folytán azonban 446, tehát 69-el több, mint 1883-ban és pedig egy Ízben 300, két Ízben 99 s kettőnél is több Ízben 47. Meghalt 1883-ban 18; 1884-ben pedig 33. Azonban a megbetegedésnek s halandóságnak ezen felöttő növekedése 1884-ben, semmi jelentőséggel sem bír s pusztán csak esetleges és nem rendszeres, melyből az egészségi állapot lényeges változására lehetne következtetést vonni; a lappangó kóranyag, mely már 1883-ban gyűlt össze,

1884-ben tört ki. s meglehet, hogy a jövő évbén a betegedési s haláleset ismét fogy. Alapos következtetésekre e téren hosszabb időszak megfigyelése kívántatik s Illaván a fegyenczek egészségi állapotára nézve két időszakot kell megkülönböztetni, u. m. 1856 kezdetétől 1867. végéig tizenkét évet az osztrák abszolnt kormány s a provisorium alatt, s azután 1884 végéig 17 évet, a magyar alkotmányos korszak uralma alatt. Az abszolnt rendszer és provisorium idejében (1856—1868) 1614 beszállított fegyencz közül elhalt 854, vagyis a létszám 52.9 percentje; jött minden évre 72 halott; a második időszak (17 év) alatt 1703 fegyencz közül meghalt 352 fegyencz. a létszám 20.75 percentje s jut átlag egy évre 20.7 halott. Mily óriási különbség és javulás!

Ennek tagadhatlan oka a két különböző rendszerben fekszik. Az utóbbi korszakban emberiesb bánás, szabályozottabb munkáltatás, jobb élelmezés, gondosabb oktatás, lelkiismeretesb ápolás uralkodik. 1868 óta, a mint említettem, az évi halálozás átlag véve 20 főre megy; eszerint, ha a később kifejlett tényezők amaz első korszakban is alkalmaztattak volna, a halálozási szám sem volna a mostaninál nagyobb s 854 helyett csak 340 balt volna el; elhalt tehát a rendszer hibái miatt 514-el több, a mostani rendes számon felül.

A betegségek nemei közt leggyakoribbak úgy itt, mint más fegyházakbau, a légzési s emésztési szervek bántalmái s hevenybélburut, vérszegénység, váltóláz. A hosszas fogság, kevés mozgás, természetesen megrontja az emésztő szerveket. A feltűnően uralkodó hurutos bajok pedig természetes okot találnak az illavai fegyház különben egészséges fekvésében. Az ország északnyugati határán, a környező begyek éles levegőjében, kemény ivóvíz mellett, az ország déli részeiből ide jutott fegyenczek lélegzési szervei könnyen megtámadtatnak. A fegyházépület a Vág vize partján, fensíkon, minden oldalról erős légáramlatoknak kitéve, szeleknek nyitva fekszik, s így nagyon is érezhető az erős léghuzam, mint magam is tapasztaltam. Ezekhez járul, hogy Illaván nagy mérvben üznek oly kézművességeket, melyek a testi erőnek nagyobb fölemésztésével járnak, s hogy itt a legterheltebb bűnösök vannak összegyűjtve, kiket a lelkiismeret kínzó fordulása is gyötör; — éltel

korú feyencz is nagy számmal van s a hosszas fogság gyengítő, pusztító hatása kimaradhatlan. 1883 folytán egynek csakugyan sikerült magát felakasztani.

Mindezt összevéve, az egészségi állapot aránylag még elég előnyösnek mondható Illaván. A betegségi statisztikában feltűnő, hogy a halálozás leggyakoribb a beszállítás első évében. Az 1884-iki 33 elhalt ember közül 25 olyan, ki legfeljebb öt év óta volt Illaván.

IV.

A feyházakban kitűzött magasb czélnak, a feyenczek nevelésének s javításának egyik legfontosb eszköze, a czélszerűen berendezett, a feyeuczeket elfoglaló, őket a rossz gondolatokat tenyészítő henyélestől s unalomtól megmentő, a jövőre egy vagy más irányban ügyességet s képességet kifejtő, s ennélfogva a tisztességes megélhetésre reményt nyújtó s vigasztaló munka. A fogoly, erejéhez s tehetségéhez mért munkát végezve, ennek jövedelmével részint az államnak reá fordított költségeit némileg megtéríti, részint saját kényelmét is előmozdítja, részint a jövőre, kiszabadulása idejére, némi kis tőkét szerez, melylyel az első hetek vagy legalább napok szüksége fedezve van. Csak ezáltal érhető el, hogy a feyenczből, a büntetés ideje alatt, a társadalomnak jóra való, hasznos tagja képeztesék, a ki, szabadulása után, munkakerülés s tudatlanság miatt csakhamar ismét új büntettek elkövetésére ne vetemedjék, s visszaesővé ne válják.

Illaván 12 munkaterem van, összesen 1117 négyszög-méternyi térfogattal s 3429 köbméternyi légtartammal, miszerint e termekben 285 feyenczre volna csak hely, 12 köbmétert számítva egy-egy főre. A dolgozó feyenczek száma azonban sokkal nagyobb lévén, e helyiségek nem elegendők azok befogadására; így p. o. a szabó- és czipész-iparnál, melyek igen népesek (rendesen 160 feyenczczel); úgy, hogy itt még a mellettök lévő magánzárkából is hatot s ezek folyosóját is el kellett foglalni. Ügyszintén az épületbeli asztalosműhely s az esztergályosok két nagy szobája sem elég térés az e nemű munkások elhelyezésére; a szomszéd folyosón is sorba kellett

állítani az esztergálypadokat, s a foltozó szabók egy része szintén egy másik folyosóra szorult. A külső asztalos-műhely áll 3 szobából. Van ezenkívül kovács-, lakatos- és bádogos-műhely s 4 helyiségből álló gőzfűrészgár.

A házilag kezelt iparüzlet vezetése a fegyintézeti igazgatóságok legterhesebb feladata, különösen Illván. minden nagyobb kereskedő várostól, vásárhelytől távol, az ország szélén, terméketlen, szegény vidéken s kezdetleges életmódú, kevés igényű népesség közepette, minek természetes következése, hogy a fegyliázi ipar a maga terményeinek helyben vagy közelben piacot nem talál, s kénytelen azokat messze vidékekre, sőt külföldre is, nagyban vevőknek hitelre árusítani el, kik azután a készítményeket kis részletekben eladogatva, nyerészkednek. Az illavai igazgató, tömérdek más gondja s teendője mellett, még az igen sok fáradságot igénylő iparüzleti teendőket is kénytelen végezni, a minél még károsodásnak is lehet kitéve, ha iizéri ügyesség nagyobb fokával nem bír; s mind ezt a nélkül, hogy e fáradozása után bármi külön anyagi előnye volna. Kell tehát e helyen, s mindenütt, hol az iparüzlet házilag vezetetik, hogy az igazgató, egyéb fontos feladatain kívül, még legyen kereskedő is, ki az iparüzletet s ennek sokféle részleteit értse, az árúkat ismerje, azokra szerződjék, alkudjék, piacokat keressen.

Tizenkét év óta a fegyházi iparüzlet s a fegyeczek ellátása kizárólag az igazgatóság által, saját körében s minden vállalkozó mellőzésével, házilag üzetik s kezeltetik, s az iparüzlet által előállított soknemű árúk legnagyobb részt szabad kézből adatnak el, s e tekintetben csak a m. kir. ipar- és kereskedelmi minisztérium által a lötenyészintézetek részére megrendelt ruhák s lábbeliek, és egy budapesti nagy vállalkozó (Ferencsik) részéről nagyban megrendelt katonai egyenruhák képeztek kivételt, melyeknél nem kellett gondoskodni az anyagok házilag történő beszerzése s a kész árúk részletes elárúsításáról. De ez is csak annyiban volt előnyös a fegyházi iparüzletre, hogy nem kellett a munkaanyagokba előlegesen tőkét fektetni, miként ez nagy mérvben szükséges, példának okáért, a famunkáknál s a czipészetnél, melyeknél a befektetett anyag árát sokszor csak évek múlva lehet megkapni. Pedig éppen az

asztalosság, esztergályosság s általában a famunkák gyártása képezi Illaván a főiparágat, melyre nagy értékű anyag és szerzőszámok beszerzése szükséges. A legtöbb megrendelés esztergályos-czikkre érkezik, melyek tömör tartalmuk s kisebb térfogatuknál fogva kivitelképesek a forgalomban, mert könyvebben mállázhatók és szállíthatók távoli) helyekre is. De a leginkább keresett czikkek is csak igen szerény jövedelmet hoznak, mert csak úgy kelendők, ha oly áron adatnak, mely mellett az átvevő és szállító kereskedő saját és pedig jelentékeny nyereségét megtalálja; a vevők pedig nem a közvetlen fogyasztók, hanem csak a közvetítő kereskedők.

Az utóbbi években azonban több kir. ügyészség s járásbírótság rendelt meg nagyobb mennyiségű börtöni s fogházi czélokra szolgáló árukat, nevezetesen: 1883. évben 11,655 forintnyi, 1884-ben pedig 17,282 frt 75 krnyi növekedő értékben. Ezek közt legjelentékenyebb megrendelést tett 1883-ban a szegedi (3500 frt értékig), temesvári (2095 frt) s azután sorban a uyiregyházi, pozsonyi, pécsi, újvidéki, szombathelyi, fehértemplomi, besztercebányai, erzsébetvárosi, szabadkai, szegszárdi kir. ügyészség. 1884-ben pedig ismét a szegedi (5719 frt értékig), a győri (2194 frt), a fehértemplomi kir. ügyészség (2139 frt érték); az aszódi javító- s kishartai közvetítő-intézet, s azután a pécsi, nyíregyházi, pozsonyi, szombathelyi, fehérvári, eperjesi, trencsényi kir. ügyészi hivatalok. Főczikket képeztek az összecsukható vaságyak, melyek Illaván igen jó, szilárd minőségben állíttatnak elő, s melyekből az említett kir. ügyészségek megrendelésére 1883-ban 331 darab s az utolsó három évben, idegen megrendelésre 890 darab, s az illavai fegyház számára 250, és így összesen 1140 darab készült. Továbbá fegyenczruházi czikkek. Az e nemű iparczikknek minél nagyobb elterjedése azért is igen kívánatos, mert ez sérti legkevésbé a kis raagániparosok érdekeit.

A fegyházi iparüzés ellenében ugyanis legnagyobb nehézség az, hogy érzékenyen sérti a magániparosok érdekét, kik a versenyt ki nem tarthatják a fegyházi olcsó munkával s árakkal. E miatt már külföldön, különösen Németországban, de itthon is sok panaszos felszólalás történt. És valóban legközelebb az osztrák igazságügyminiszter körrendeletét bocsá-

tott ki a főügyészségekhez, hogy az állam költségén üzött iparágaknál az iparczikkek árai oly módon szahályoztassanak, hogy azok a magániparosokéival lehetőleg egyenlők legyenek; a magánvállalkozókkal kötendő szerződésekben pedig a munkabér akként állapíttassák meg, hogy az iparosok ez által kárt ne valljanak, s a vállalkozó köteleztessék, hogy a fogházakban előállított munkanemekben a fogház kerületében élő kis iparosokkal versenyre ne lépjen. Az említett panaszok csakugyan nem alaptalanok, és miután más mellőzhetlen szempontok a fegyenczek folytonos foglalkodtatását követelik, igyekezni kell, hogy a fegyházi ipar leginkább csak oly czikkekre terjesztessék ki, melyek versenye a magániparosokra nézve legkevesebbé hátrányos, s különösen arra törekedni, hogy első sorban nagyobb mérvű megrendeléseket nyerhessen a szabó- és czipész-iparágakból, kir. ügyészségek, fogházak és testületek részéről. Ezek biztosíthatnak legjobban a fegyenczek részére folytonos, bár szerényen jövedelmező elfoglaltatást, a nélkül, hogy a magániparosok érdekei ez által erősebben sértetnének. És valóban, az érdekeltek nyilatkozatai úgy hazánkban, mint a külföldön akképeu hangzanak, hogy nem tesznek kifogást, ha a fegyházi munkaerő csak az állam szükségleteinek fedezésére fordíttatik. Ily hivatalos megrendelések továbbá megmenetik az igazgatóságot azon kellemetlen alkuszi szereptől, hogy neki kelljen úton és útfélen, itthon és külföldön megrendelőket s vevőket keresni iparczikkei számára, s az állam érdekére nézve is előnyösebbek, mint az idegen s magán megrendelések, melyek sokszor, a legnagyobb óvatosság mellett is, kockázattal járnak, s az igazgatóságot, a felelősség súlya alatt, feszélyezik. aggasztják s gátolják az iparüzlet feljesztésében.

Előnyös volt ily irányban, az említett példákön kívül, az Tllaván szintén állomással biró vágvölgyi vasút építése is, mert ennek építése alkalmával s fennállása óta nagyobb mennyiségű talicska, targoncza, asztal, szék, kútfedél stb. lett megrendelve (1883-ban 8431 firt értékben). Remélhető, hogy a hivatalok. intézetek s testületek efféle tömeges megrendeléseii ezen túl se maradnak el, sőt növekedni fognak. Így a magy. kir. ménestelepék részéről, melyek 1884-ben 4587 firtnyi értékű szabó- és czipésmunkákat rendeltek, 1885-re is tetemesb s az

eddigieket túlhaladó megrendeléseket kapott az illavai iparüzlet.

Tanúsítja az illavai fegyházipar kiterjedését távolabb vidékekre, s a gondoskodást, mely a piacok felkeresésére fordított, hogy 1883-ban 79 különféle városból, s ezek közt külföldről is, érkezett összesen 410 megrendelés; nevezetesen Bécsből 63, Budapestről 62, Kassáról 12, Szegedről 11, sőt Prágából is 5. — 1884-ben pedig jött 401 megrendelés, és ugyan Budapest- s Újpestről 77, Bécsből 54, Pozsonyból 17, Szepes megyéből 39, Kassáról 16, Krakkóból 7 stb. E megrendelések 1883-ban 4076 láda s csomagban 1691 métermázsáui súlyban, 1884-ben 4747 láda s csomagban 1790 métermázsányi súlyban szállítottak a szomszéd trencsényi és zsolnai vasútállomásokra. Természetes, hogy a szállítás az iparüzlet hasznát tetemesen csökkenti, s hogy a helybeli vagy közellvidéki eladás sokkal előnyösebb volna. Szintén sokba kerül a munkanyagok s az élelmi szerek szállítása is; az előbbieket 1883-ban 617 s 1884-ben 656 métermázsát tett ki. Mind ezen utóbbi adatokból kitetszik, mennyire hátrányos a fegyházi iparüzlet tekintetéből, ha a fegyházak a népes nagy városoktól, kereskedelmi piacoktól oly távol fekszenek, mint Illává, s mily jó lenne, ha ez intézetek Budapest, Pozsony, Szeged, Soprony, Arad, Kassa, s hasonló, élénk forgalommal bíró nagyobb városok közelében feküdnének, a helyett, hogy Ulaván, Lipótvárton, Szamosújvárt, Munkácson vannak elhelyezve. Bizonyítja ezt a váci s márianostrai tapasztalás, hol a fegyencz munkaerő sokkal jobban értékesíthető, s kétszeresen, háromszorosan többet jövedelmez. Soprony, hol az új fegyház épül, e tekintetben is minden jót ígér. Egyébiránt a távolság s terhes közlekedés baján tetemesen segített a megnyitott vágvölgyi vasút jótéteménye, mely Illává mellett vonul el, s ott helyben is pályaudvarral bír.

Szakemberre nézve érdeklő bírnak a kimutatások a fegyházi készítmények különféle fajaira tett megrendelésekről; ezáltal azonban csak annyit emelek ki, hogy utóbbi években a fegyházi munkák legerősebb megrendelői s vevői voltak a hazai kir. ügyészségek s járásbíróóságok, melyek nagy mennyiségben rendeltek meg mindennemű börtön- s fogházi felszerelvényeket

(összecsukható vaságyakat, raböltözeteket, faedényeket, bádogszelenczét az étkezéshez stb.) a fennebb kitett értékekben; az ipar s keresk. minisztérium a lótenyész-intézetek részére szükségelt ruhaneműt 1883-ban 2955, 1884-ben pedig 4587 frt értékben; azután következnek a különféle magánczégek, melyek közül a legtöbb faneműt s esztergályos-munkát rendelt meg, nevezetesen: a Scholtz czég Matheócson Szepes megyében, 39 ízbeli megrendeléssel, 4821 frt értékben; Ferencsik Gábor, budapesti vállalkozó, pedig katona- s honvédruhákat készíttetett 1883-ban 3622 s 1884-ben 3581 frt értékben. Esztergályos munkákért összesen 6553 frt; parafinkenőcs - ládákért 4582 frt; kályhaajtó-gombokért 648 frt; hajlítható tálczákat 361 frt jött be. Készültek kisebb mennyiségben s értékben bádogsmunkák, aranyozott keretek, fűrészrámák, gyufamártó-lapok, szekrénylábak stb., melyek nemcsak magyarországi városokba, egész a mehádiai Hercules-füirdőig, hová kerti székek rendeltettek, de Bécsbe, Alsó-Ausztriába, Cseh- s Morvaországba, Sléziába, Galliciába, sőt Karinthiába is szállítottak. A megrendelők többnyire folytonosak, kitarotk s évről-évre újra megjelennek, a mi meglegedésre mutat.

Az iparüzletpénztári kimutatás szeriut 1883. évben:

idegen üzletfelektől befolyt 54.163 frt 91 kr.

az intézeti igazgatóság saját megrendeléseinek értéke 1363 » 97 »

Összes bevétel.. .55.527 frt 88 kr.

Kiadatott pedig:

anyag beszerzésre 43,801 frt 96 kr.

fegyenczek munkadíjaira 6511 » 84 »

munkavezetők díjaira 1940 » 96 »

szállítási, utazási s postaköltségekre 3232 » 65 »

műszerek javítására 152 » 6 »

Összes kiadás. . .57,639 frt 47 kr.

Az iparüzlet pénztár egész forgalma 1883-ban 32,863 írttal ment többre s 16,725 frtnyival több értékű munkaanyag használtatott fel, mint az előbbi (1882.) évben.

A forgalom 1884-ben tetemesen növekedett, ugyanis:

üzletfelektől befolyt 60,048 frt 99 kr.
 saját igazgatósági számlák után .. 14,330 » 19 »
 1884-iki összes bevétel.. .74,379 frt 18 kr.

Kiadatott pedig:

anyag beszerzésre 51,789 frt 62 kr.
 fegyenczek keresete 6396 » 48 »
 munkavezetők dijaira 1967 » 96 »
 szállítási, utazási, postaköltség ... 1875 » 10 »
 műszerjavításra 65 » 41 »
 üzletfeleknek engedélyezett ügy-
 nöki száztóli 500 » 12 »
 62,594 frt 69 kr.

Ez évben tehát beszállíthatott a trencsényi adópénz-
 tárba mint tiszta gyári jövedelem 12,000 frt.

A pontosan vezetett táblázatok kimutatják, hogy minden
 egyes iparág mennyit jövedelmezett a kincstár s mennyit a
 fegyenczek részére; mennyi volt mindegyiknél a felhasznált
 anyag értéke stb. Legjövedelmezőbbnek mutatkozik az aszta-
 los-, esztergályos- és kádárüzlet (faipar); azután;ő a szabóság,
 melyet a katonai s rabruhák tartanak fenn; következik jöve-
 delmezőségben a foglyok részére vaságyakat készítő kovács és
 lakatosüzlet, s végre a cipészlet.

1884-ben az iparüzlet által felhasznált anyag összes ér-
 téke 43,992 forintra megy. A munkadíjakkól az államkincstár
 javára 17,044 frt esik. A készített iparczikkéért az összes elő-
 írás 81.409 írtra s a törlesztés 66,747 írtra ment; mihez
 képest az év végén 14,662 frtnvi követelés maradt fenn. — E
 követelés elég nagy. de eléggé biztos is, mert az igazgatóság,
 tapasztaláson okulva, az árukat minden oly esetben, hol a kö-
 vetelést biztosnak nem vélte, esek utánvétellel küldte szét, s csak
 a jól ismert és kipróbált ezégeknek hitelezett. A fennlévő
 kétes követelések még a megelőző évekből vannak fenn, midőn
 az igazgatóság, hogy árúinak kelendőséget szerezzen, nem igen
 válógathatott a megrendelők közt.

Legérdekesb e kimutatások eredményéből azt tudni meg,
 hogy a tiszta jövedelem (keresmény) az illavai fegyházi ipar-

üzletből 1884 folytán 19,777 frt 47 kr. volt, melyből az államkincstár javára 13,380 frt 94 kr. s a fegyenczek részére 6396 frt 48 kr. esett, s miután a munkanapok száma 114,214-re ment, a fennebb kimutatott tiszta jövedelemből fejenként és naponként minden munkaképes fegyencz után bevett az állam 11, 77krt; önmaguk javára pedig kerestek a fegyenczek, ugyan csak fejenként s naponként 5, 6 krt. Az eredmény, igen csekély eltéréssel, 1883-ban is ugyanaz volt. Az iparüzlet vagyoni álladéka tett 1884 végén 42.644 frtot, és szaporodott ez év folytán 1381 forinttal. Ha pedig visszatekintünk a saját bázi kezelés behozatala idejétől letelt 10 évi időszakra, a gyári munka összes tiszta jövedelméül mutatkozik 175,052 frt 82. kr., melyből esett az államkincstár javára 114,924 frt 24 kr., vagyis évenként 11,492 frt 24 kr. Ezen 10 év alatt volt összesen 1.018,946 fegyenczmunka-nap; esett tehát fejenként és naponként az államkincstár javára egy-egy iparos fegyencz után 11, 28 kr. Az államkincstárt illető 114,924 frtnyi tiszta jövedelemből beszállított 77,150 frt, a többi érték iparüzleti vagyónálladékban maradván; tehát jut ebből egy-egy évre 7715 frt. A fegyenczek összes munkakeresete pedig volt ez utóbbi 10 év alatt 60,128 frt 58 kr., melyből esik naponként és fejenként számokra átlagosan 5,9 kr. Tehát a roppant költséghez, melyet az állam a fegyházra fordít, a fegyenczek magok 7—8000 frtnyi összeggel járultak munkájok által.

A kereset azonban az iparágak szerint tetemesen különböző, míg p. o. a vargák naponként egyre másra 18 krajczárt, a szabók 19 krajczárt, az asztalosok már 23, a kovácsok és lakatosok éppen 48 krajczárt is keresnek. A vargák leginkább csak fegyőrök és fegyenczek számára való bakkancsokat és csizmákat, a szabók katonaruhákat készítenek, s így nem adtak okot méltó panaszra a vidéki iparosoknak. Legkeresettebb munkafaj az esztergályosoké s asztalosoké; ennek azonban hátránya a költséges befektetés, s hogy ez igen nehéz munka a hosszú időre ítélt s testileg elgyengült fegyenczek részére, bár az erősbeknek, ha elég testi táplálékuk van, igen egészséges. A kovácsipar nyújt legnagyobb keresetet, de ez csak kis terjedelmű, s helyiség hiányában nem is terjeszthető és szintén nagy befektetést igényel.

Az illavai fegyencziparüzletnek ily eredménye, tekintve a helynek forgalmi s kereskedelmi tekintetben hátrányos fekvését s az ezáltal megnehezített kezelést és eladást, tekintve továbbá azt is, hogy ez intézetben vannak a leghosszabb időre elitéit s erőben megfogyatkozott fegyenczek, a mely körülmény tetemesen csökkenti a munkaerőt s eredményt, túrhetően kielégítőnek mondható. Midőn ezelőtt 12 évvel szó volt a fegyházi munkaerő bérbeadásáról, a vállalkozó naponkint s fejenkint csak 4 krajczárt ajánlott; a házi kezelés tehát jóval előnyösebbnek mutatkozik.

Van az intézetben egy gőzgép is, mely több iparágnak szolgál, s tíz esztergapadot, három fűrőgépet, hét körfűrész s több köszörűkövet hajt. Vannak az említett munkásokon kívül kőművesek, favágók, szabad levegőn dolgozók, kiknek egészsége aránylag jobban van biztosítva.

Azon munkanemek, melyek erősb testi mozgással járnak, az összes munkásság 61.5 százalékát, az ülő munkák pedig ugyanannak 38.5 százalékát teszik; az egészségesb munkanemek tehát, melyek a testet folytonos mozgásban tartják, az ülő munkákhoz elég kedvező arányban vannak.

De ezen statisztikai adatoknál talán érdekesb lesz hallgatóimra nézve, ha a különféle munkanemek szellemi s anyagi befolyásáról mondok el egyet-mást a tapasztalás alapján. Nem szenved kétséget, hogy azon munkanemek, melyek nagyobb mérvű testi erő felhasználását veszik igénybe s erősebben fárasztók, és ha éppen a fegyencz egész testi s lelki tevékenységét lefoglalják s gondolatainak szabad kalandozást nem engednek: a fegyencz lelkületére legüdvösebbek, s javulását legiukább mozdtítják elő. Hlyen munkanem llaván első sorban a gőzfűrész melletti munka, mely oly zörgést okoz, hogy az ott dolgozó fegyenczek egymás beszédét se hallják, s a munka folyamára is éber figyelmet kell fordítuiook, mert különben sérelmet vagy csonkítást szenvedhetnek, a mi már többször megtörtént. E munka a fegyenczet testileg lelkileg annyira kifárasztja, hogy annak végeztével egyebet se óhajt, mint pihenést, csendes álmot s legkisebb kedve sincs társalogni, szövetkezni, egymást rontani, csábítani, vagy sötét gondolatokkal tépelődni. Ebhez hasonlók többé-kevcsbbé általában a fa- és vasmunkák, az esztergályos,

asztalos, kovács, lakatos, kádár, faragó műhelybeli munkák, s a házi foglalkozások közül a pékeké és szakácsoké, csakhogy ez utóbbiak nagyon is meleg levegőben élnek. Ellenkezőleg, minél kevesebb testi mozgást s működést igényel a munkanem, annál több tért enged a fegyencznek saját szomorú gondolataival küzködni, töprekedni; — a bosszú fogságra ítélték, a nagy bűnösök gondolatai pedig sötétek, keserűek, emésztők, egy részüknek lelki furdalásai kínosak mint pokol tüze. Megtört, elzüllött életüknek széttépett fonala, felforgatott családi s polgári életük, bizonytalan jövőjük, embertársaik megvetése oly fekete rémeszmék, melyek telkeiket folytonosan háborgatják s emésztik, ba idejük van tépelődni, s vigasztaló védangyal nincs mellettük a pap és tanító személyében s az elfoglaló munkában. És így lassankint vagy egészen kétségbe esnek s elsorvadnak, vagy pedig megkeményednek s érzéketlenekké lesznek. Üdvösebb tehát reájuk nézve a fárasztó munka zöreje, mely közben nincs idejük tépelődni. nyugalmat találnak a munkában, mely elszórja, s lassankint érdekelni is kezdi őket. S ba még ehhez járul a czélszerű lelki oktatás, jó tanács, emelő vigasztalás, végre is, hosszabb idő múltán, munkában töltött évek után, a dúló szenvedélyek lecsillapodnak, a hullámok elsimulnak, megjönnek a komoly, higgadt magába szállás, a lelki nyugalom, s a szemlélődés, józan okoskodás stádiuma.

Ez okokból talán a szabóság az, melynek csendesen ülő munkája mellett az érintett káros lelki állapot leginkább uralkodik. s egy részről a fegyenczek kedélye leglevertébb s merengőbb, más részről az egymással közlekedés veszélye legközelebbi, főleg, ba nagy termekben sokan vannak összezsúfolva, mint Illaván s a legtöbb fegybázban. És mégis a szabóság mellőzhetlen fegybázi iparág, s alapja a fegyenczmunkának, melynél az kezdetét veszi. Rövid betanulási időt igényel, kevesebb helyiség, szerszám, és befektetés kívántatik hozzá. A gyengébb s ügyetlenebb egyének leginkább ide alkalmazhatók, valamint azok is, kik a házban közrendőri s biztossági szempontból veszélyesebbek. Ezeket a házi s külső, szabadabb munkával foglalkodtatni, kezükbe fejszét, pörölyt, vésüt adni egyelőre nem tanácsos. Túvel meg nem támadhatnak veszélyesen senkit.

Ezért Hoszter is, a hírhedt gonosztevő, ki Váczon asztalos volt, Illavára áttétetvén, a szabóműhelyben foltoz nadrágot.

A tapasztalás egyébiránt azt mutatja, hogy egyik vagy másik munkanem egymagában a fegyencz lelki javításának nem jelentékeny eszköze, s arra nem az általa végzett munkaneme van határozó befolyással. Pedig általánosan divó vélemény különös súlyt fektetni arra, hogy a fegyencz bizonyos meghatározott iparágat tanuljon jövő megélhetése szempontjából, kiszabadulása idejére. Ezen jó akaratot nem indokolja a tapasztalás, főleg Magyarországon. Itt a fegyenczek legnagyobb része földműves és cseléd, ha kiszabadul, bármely iparnemet tanult is a rabságban, ismét csak földműves és cseléd lesz, a mi nem is nagy baj, mert ez jobb s biztosabb életmód, mint az iparos proletariátus. Nem az tehát a feladat, hogy a földmivelőből, pásztorból, juhászból, stb. minden áron iparos csináltassák, hanem hogy általában jó, szorgalmas, rendes, munkaszerető ember képeztesék bárminő munkára, melylyel kenyerét keresheti. Csak ez által érhető el a nemes czél, hogy a bűnösből a büntetés kitöltött ideje alatt, a társadalomnak hasznos és jóra-való tagja idomíttassék.

A mi pedig az egyes munkanemek befolyását illeti a fegyencznek testi állapotára s egészségére nézve: ez egy és ugyanaz a fegyintézetbeli s a szabad iparosoknál, csak azzal a különbséggel, hogy a fegyházban kényszermunka van, míg a szabadok öntetszésük szerint választanak munkát, s ebben előnnyel bírnak a rabok felett. De más oldalról ismét a rabmunkás bir azon előnnyel a szabad iparos felett, hogyha egyik munkafaj a fegyencz testi állományára nézve károsnak mutatkozik, minden nehézség nélkül áttétethetik más munkához, a mi a szabad iparosra nézve nem lehetséges, mert hogy magát s családját fenntarthassa, kénytelen egy betanult munkánál maradni s nem tekintve arra, hogy az a munka egészségére ártalmas-e vagy nem, folytatnia kell okvetlenül. Az államkincstárra nézve, mely a fegyenczek munkáját megköveteli, nem lényeges, hogy a fegyencz ezt vagy amazt a munkát végezze, csakhogy dolgozzék valamit; a munka tehát változhatik. S még ezenkívül a szabad munkásnak nincs a háta mögött oly mindenkor segélyre kész, a fegyencz java s érdeke felett híven

örkődő közeg, mint a milyen a fegyházi igazgatóság, lelkész és orvos. Mindezeknél fogva feleslegesnek látszik a fegyintézeteket kormányzó hatalomnak azon törni a fejét, hogy egyes munkanemek speciális befolyása a fegyenczerekre megállapíttassék.

A szorgalmas munkának legfőbb rugója a rabok részletése a munka jövedelmében, mely annál nagyobb, minél több a végzett munka eredménye. A munka tiszta jövedelme szabályszerint a fegyházakat fenntartó, s azokra százezereket fordító államot illeti, azonban a fegyenczerek munkakedvének ébresztésére, s azon emberbaráti célból, hogy kiszabadulásuk után rögtön ellátás nélkül ne maradjanak, munkájok után pénzbeli jutalmat kapnak és ugyan, a felállított ügyességi osztályzatok szerint, az általuk végzett munka tiszta jövedelmének $\frac{1}{5}$ vagy $\frac{1}{6}$ részét; a harmadik (legkevesebbé ügyes) osztályba sorozottak jutalma a fegyencz-segélyalap javára esik, A házi munkások 4, vagy 3 krajczár napi bért kapnak. (33. §.) E kiérdemlett szerény, de mégis buzdító kereset egy részét megengedett apró kényelmekre, jobb étkezésre, tisztasági cikkekre, könyvek, hangszerek, szerszámok beszerzésére, családjuk segélyezésére fordíthatják a jó magaviseletűek; más része pedig tőkésítettik számukra, hogy azt kiszabadulásuk alkalmával magokkal vihessék. Az 1883-ki munkakeresetből kiszabadult fegyenczerek elvittek magokkal 1945 frt 56 krt; külön étkezésre s apró kényelmekre fordítottak 1799 frt 94 krt; könyvekre, hangszerekre, szerszámokra 1918 frt 32 krt; családaiuknak elküldöttek 544 frt 91 krt; halottak temetésére fordítottak 176 frt 57 kr. Legtöbb munkakeresetet mutatott fel 1883-ban egy kovács: t. i. 57 frt 41 krt, s még nébányan 40 50 forintnyit, s minthogy a rabkereset a muukadijnak egy ötödét teszi ki, látszik, hogy volt egy-egy rab, ki 200 forintot meghaladó muukadijat érdemelt egy éven át. A szabadult fegyenczerek mint sajátukból megtakarított pénzt magukkal vittek: egy 20 forinton alól, tizenkettő 50 forintig, tizen 50 forinttól 100 forintig, hárman 100 forinton felül.

Nem egyszer találkozunk kitünőbb természetes tehetségek, kik bizonyos szakban a közönséges ügyességnél többre is viszik. Jól emlékezem még azon gyönyörű faragványokra, melyeket politikai foglyok, részint legjobb barátaim erre nem képzett kezéből a kufsteini, spielbergi, josefstadi várfogságban

az unalom, a foglalkodás s a kétségbeejtő gondolatok eltávolításának szükségérzete elővarázsolt. Ezek magas műveltségű, finom ízlésű emberek voltak, de hasonló példákat találunk az illavai fegyház nagy részben egyszerű földművelőkből, cselédekből, napszámosokból álló lakosai közt. Ott vannak a protestáns imaház szószékének s úrvacsora-asztalának, mely az országos kiállításban is látható, szép faragványai; ott van egy igen csinosan festett gyermekkép, emlékül hagyva kiszabadult fegyencz-től, ki idejutásakor írni sem tudott; ott vannak egy gvömrői illetőségű rab csinos, berakott mívű, jó ízlésű szekrénykéi, a karlsbadiakra emlékeztető, és swarczwaldi s egyéb órai, üres idejének, rendkívüli szorgalmának terményei, melyeket olcsó áron enged át, s örül, ha eladhat, és megtakarított kis tőkéjét öregbítheti.

Ha áttekintünk az országos kiállítás »fegyencz- és rabmunka-csarnokában« közszemlére kitett tárgyakon, melyeket az ügy iránt érdeklődő szakember a legélenkebb részvétellel fog meg szemlélni, különösen szembetűnnek az illavai asztalos és esztergályos műhelyből kikerült disz-mű-czikkék, a szék gyanánt és lépcső gyanánt is használható lépcsőszékek, posztóvégből készült szőnyegek, fényezett abroszvédő tálczák, vadász és sétabotok, méterpálczák, sámfák, kaptafák, fiirészkeretek, gyufatartók, bútor-alkatrészek, összecsukható kerti székek s padok, s a legfőbb illavai iparczikk, az összecsukható, s szétszedhető vaságyak, melyek a vevők által élénken kerestetnek. Más fegyházak, börtönök s fogházak más egyéb iparczikkék előállításában tűnnek ki, mint p. o. a váczi intézet a finomabb asztalos ipar műveiben, s magyar motívumokkal ékesített, meglepően szép és erős parasztszekrényekben, s aranyozott keretekben; Lipótvár ebédlőszobai székekben s kötél munkákban, Nagyvened hajlított famunkákban, Vác és Munkács faedényekben. Kalocsa, Kisújszállás a legfinomabb gyékénymunkákban, zsinóriparban. Az összes magyarországi fegyenczmunka s iparüzlet kombinált ismertetését és statisztikáját azonban egy külön alkalomra tartom fenn.

A többször idézett miniszteri utasításban a fegyenczek munkájára vonatkozó, s Illaván a legnagyobb pontossággal végrehajtott szabályok a következők: a fegyenczek nyári hóna-

pokban 5 óraker, a téli hónapokban pedig fél órával később, adott jelre, fölkelvén, öltözésre s ágyaik megvetésére s holmijaik rendbehozására fordított fél órai idő után a folyosókon sorakoznak s egymás után lépdelve, a munkatermekbe indulnak, s reggeli 8 óráig (reggeli-osztás idejéig); azután 8½ órától kezdve délig dolgoznak, kivéven a sétára fordított egy órai időt. Délben tartott egy órai munkaszünet s ebéd után, mely alatt a munkatermek kiszellőztetnek, 1 órától 5-ig, s egy óranegyed pihenés után 5½ órától nyáron 8½, télen 8 óráig folyvást dolgoznak. A munkában töltött órák száma tehát naponkint 11. szombaton délután a munka egy órával előbb végződik, s ez óra tisztálkodásra, mosdásra, fürdésre fordított. A keresztyén fegyenczek saját felekezeti ünnepeiken, a mózes vallásunk pedig nagy ünnepeiken nem dolgoznak. (22. 25. 26. §§) Közmunkákra, azaz: állami felügyelet alatt az állam hasznára végrehajtandó munkákra (milyen p. o.: az útépités, gátak emelése, kőfejtés) a fegyintézetten kívül csak úgy alkalmazhatók a fegyenczek, ha őket egyéb munkásoktól elkülöníteni lehetséges.

A fegyházi iparüzletre nézve kétségkívül legfontosabb kérdés, hogy az házilag kezeltessek-e, mint ma általában, vagy bérletileg, mint azelőtt. A bérbeadásnak sok pártolója van, s e pártolóknak sok és figyelmet érdemlő érvelés áll rendelkezésére. Ily érvek, hogy házi kezelésnél egyazon kézben lévén egyesítve a kezelés maga s ennek ellenőrzése: ez utóbbi illusóriussá válik, s visszaélésekre feltéve, hogy az igazgatóság nem tisztakezü és szigorúan lelkiismeretes, - tág mező nyílik míg a bérlőt szigorúan ellenőrizheti, s az állam és a fegyenczek rovására üzött visszaéléseit meggátolhatja az igazgatóság; hogy házi kezelés mellett nagy beruházások s tőkék kívántatnak az állam részéről s a bérleti rendszer kevesebbe kerül, mint a házi kezelés; a munka eredményeinek értékesítése sok bajjal jár, s az igazgató erre ritkán képes, nem lévén üzletember, de állásának tekintélyével sem jól fér össze ezen foglalkodás. Noha ezen felhozott érvek nem súly nélküliek: én mégis határozottan elsőbbséget adok a házi kezelés rendszerének. Feltéve, de ma már, az igazgatók jó megválasztása s a kormányhatóság szigorú felügyelete mellett meg nem engedve, hogy a házi kezelést

vezető igazgatóság nem lenne becsületes s hajlandó volna visszaélésekre: ez ki nem lenne kerülhető a bérrendszer mellett is, mert a vesztegetés megtenné hatását, s a visszaélések még nagyobb fokra emelkedhetnének, mert a bérlő urak az ellenőrző hatalom megvesztegetésére fordított költséget is az állam pénztárából lopnák el, s a fegyenczek bőréből metszenék ki. Az állam kénytelen ugyan a házi kezelés mellett beruházásokra, anyag beszerzésre s felszerelésre tetemes költséget fordítani; de e költség csak előlegezés, mely visszatérni s nemzetgazdasági tekintetben üdvös hatásokat teremt. Az értékesítés, piacok szerzése, bajjal s vesződéssel jár ugyan, de mi az, a mi azzal nem jár az életben, s az igazgató magasb államhivatalnok tekintélyével éppen nem látom ellentétben állani az eljárásnak ez ágát, mert a közérdeknek bármely tisztességes utón s módon eszközölt előmozdítása a tekintélynek nem árthat, sőt ha nehézségeket kell erélyesen s kitartással legyőznie, csak érdemét szaporítja, minek azután természetes következése, hogy oly igazgató, ki ezzel is vesződik, fáradságának külön jutalmát nyerje. De ha bizonyos volna is, hogy a házi kezelés rendszeren az államnak több áldozatába kerül s ha tagadhatlan is, hogy az sok utánjárást s fáradozást követel: magasabb tekintetek mégis oly fölénybe állítják azt a bérrendszerrel szemközt, melynek döntőnek kell lennie a kormány elhatározására. A haszonbérlőnek nincs egyéb célja, mint a vállalatból vonható, minél nagyobb nyereség, s e célra a fegyenczek munkaerejének minél erősebb, kíméletlenebb kizsákmányolása: az ebből nyert jövedelem pedig nem az állampénztár javára esik, hanem csupán egy a saját anyagi érdekének minden magasabb czélt alárendelő, nyereszkedő egyén kapzsiságának táplálására szolgál. És ez ellenében bármely szigorú szerződés sem menti meg a magasb érdeket. Mint azon kis könyvecske, mely 1867-ben jelent meg a börtönügyről¹⁾ éppen az illavai, akkori állapotról mondja: »a bérlő az állampénztár részére fizetett naponként 3—5 krnyi munkadíj örvével tízszer annyit sajtol ki a fegyenc munkaerejéből; sőt ezen megpiócázás végett másnak adja el a

¹⁾ Egyéni nézet a börtönügy körüli sürgősebb teendőkre nézve, írta J. M. Pest, Eggenbergernél, 1867.

fegyencz munkaerejét, mire számos példa látható az illavai fegyházban, hol az akkori bérlő naponkénti 20 krajczár munkadíjért adta el az államtól 3—5 krajczárért vett fegyencz munkaerőt, s ez állapot nem más, mint civilizáció színével zománcozott, rabszolgaság. Bérbeadás mellett minden erkölcsjavításra célzó intézkedés csak pium desiderium marad, mert a haszonbérlőnek a fegyenczek erejét s a jobbak jóhiszeműségét különféle cselfogásokkal kizsákmányolni s kijátszani törekvő kapzsisága hasonló cselfogások s erkölestelen eszközök felhasználására utalja a fegyenczeket is, a kik látják, hogy büntetlenül üzetnek az ő érdeküket sértő csalások és visszaélések; ily állapotban jó erkölcs, bizalom s a büntőli undorodás ébresztése s megerősítése a fegyenczeknél lehetetlenné válik.« Vannak kétségkívül jobb akarató bérlők is, de a visszaélés a dolog természetében fekszik, s azért óhajtható, hogy mindenütt jól rendezett házi kezelés hozassák be a munkaerő bérbeadása helyett, a mi nálunk már legnagyobb részben megtörtént.

V.

Mindenek felett érdekelt szemlém tárgyai közt a fegyencziskola, s a vallásos és erkölcsi oktatás állapota, a fegyházigazgatásnak ezen legnemesebb, erkölcsileg leggyümölcsözőbb része. A mai fegyencziskola, ellátva egy felsőbb normális iskola minden kellékeivel, 118.7 négyszögméternyi térfogatú nagy szoba, mely egyszerre 60 tanulót fogadhat be. Tanulnak itt a fegyenczek több osztályban, írni, olvasni, számvetést, bibliai történetet, természettant s rajzot, gazdaságtant stb. A falakon földabroszok, táblázatok, számvetésre szolgáló nagy fekete tábla függenek, mint bármely jól felszerelt tanodában. A vallásos gyakorlatra s oktatásra pedig három imaszoba van az intézetben; egy, a legnagyobb, a római s görög-katholikusok, egy a helvét s ágostai hitvallású protestánsok s egy az óhitűek számára. A zsidók, kiknek száma ottlétemkor csak 9-re ment az intézetben, egy kis zárka-szobában gyűltek össze imádkozni.

A római-katholikus imaház térfogata 118 négyszögméternyi. s 160 fegyencz csak zsúfolva fér bele, holott 1883. év végén volt 295 római- s uégy görög-katholikus fegyencz az intézetben. E bajon az által van némileg segítve, hogy a római-

katholikus fegyenczek két külön csoportra osztva és felváltva, egyik délelőtt, másik délután, vesznek részt az isteni tiszteltben. Az oltár egész a boltozatig érő vasráccsal van elválasztva az ülőhelyektől, s a rabok csak azon keresztül láthatják a papot és szentséget. Az 1858-ik évi lázadás ugyanis, melyről majd bővebben szólnok, isteni tisztelt alkalmazásával tört ki, s az akkori ijedtség szükségesnek találta ez elrekesztést, melynek semmi célja s értelme sincs. A görög-keleti óhitű imaház 60.4 négyszögméter térfogattal bír 120 fegyencz számára; ebben ülőhelyek nincsenek, s ez oka, hogy többen elférnek. Ezen imaház bejáratával szomszéd a protestáns imaházé, mely szintén 60 négyszögméternyi térfogatú, 120 fegyencz szűk befogadására. Mind két protestáns hitfelekezet ide jár. A protestáns lelkész, Várady Bálint, ügybuzgalma folytán készült Szilágyi Sámuel nevű most már kiszabadult fegyencz által a szószék, igazgatói s lelkészi szék, és az úr asztala, kitűnő művészi faragványokkal ékesítve. Szilágyi, bács megyei pacséri illetőségű, egyszerű póremler, saját tervrajza szerint félévi folytonos munkával 1883. óv május 28-ától deczember végéig készítette, kinek úgy rajzoló mint faragó tehetsége s ügyessége rendkívülinek mutatkozik, s ezt ő egyedül a fegyintézet asztalos-műhelyében sajátította el. E valódi művészi beccsel bíró s meglepően szép munkák becces emlékül maradtak itt; ő maga, a jó viseletű fegyencz, már visszaadott a szabadságnak, de tehetsége és szorgalma örökké buzdító például fog szolgálni a fegyenczeknek, valamint e művek fenu fogják tartani a jelenleg már Márianostrára áthelyezett derék Várady lelkész emlékezetét is, ki őt e munkára buzdította, s a kálvinista hitű fegyenczek e célra önként átengedett munkakeresményeikből s némely az intézetben látogatást tett protestáns hitű vendégek adományaiból lehetőleg jutalmazta is. A szószék (kathedra) közepén kehely látható virágok s gyümölcsök koszorújával körülövezve, a falakon függő táblákon alkalmas bibliai helyek vannak felírva. Így p. o. az ajtó fölé: »Old le a te saruidat lábaidról, mert a föld, melyen állasz, szent föld« (II. Mózes III. 5); az igazgatói szék fölé: »Minden lélek a felső hatalmasságoknak engedelmes legyen« (Róma XIII. 1); a szószékre: — Menj el, menj be a foglyok közé, és szólj nekik«

(Ezekiel III. 11); a lelkészi szék fölé: »Nem jöttem, liogy az igazakat hívnám, hanem a bűnösöket a megtérésre« (Máté IX. 13); a falakon felfüggesztett keretekben pedig: »Az egészséges emberek nem szűkölködnek orvos nélkül, hanem a betegek« (Máté IX. 12); »Avagy nem értelem nélkül valók-e a hamisságnak cselekvői« (Lih. Zsoltár 5); »Az igazság felmagasztalja a nemzetséget, a bűn pedig gyalázatjokra van a népeknek« (Példabeszédek könyve XIV. 34); »Mikor szolgálai volnátok a bűnnek, micsoda hasznot vettetek azokból, melyeket most szégyenletek« (Róma VI. 20. 21.); »A mi álnokságaink s a mi bűneink vágnak mi rajtunk, és azokért kell elvesznünk« (Ezekiel XXXIII. 10.); »Jobbítsátok meg a ti útaitokat és fogadjátok az úrnak, a ti Isteneteknek szavát, és az úr elhagyja a nyomorúságot, melylyel fenyegetett titeket« (Jerém. XXVI. 13); »Vitetik az én népem fogságra, mivelhogy nincsen semmi bölcsessége« (Ésaiás V. 13.) - Mily tanúság, mily drága és böles leczkék a fegyenczekuek, kiknek folytonosan szemek előtt állanak, és leikeikbe hatnak, mint a boszuálló s egyszersmind kegyelmes isten dörgő szavai. Most kis orgonára foly a gyűjtés. Az énekkar már képezve van Várady által, ki maga tanítja be azt, kiválogatva az erre alkalmas magyar protestáns fegyenczeket. Volt alkalmam hallani megható énekeiket: ügyességük túlhaladja a legtöbb kisvárosi dalárda ügyességét.

A fegyintézeti iskola tanulói hetenkint 21 órai tanításban részesülnek, három osztályba sorozva; mindenik osztálynak hetenkint 7 — 7 tanórája van. E három osztályba járt 1883-ban összesen 163 fegyencz, kik közt 140 iskolaköteles, s 23 önkéntes iskolalátogató; az első osztályba 104, a másodikba 42, a harmadikba 17; uyelvre nézve 97 magyar, 6 német, 24 tót, 22 ruthén, 10 szerb, 4 horvát; vallásra nézve 79 római katolikus; 11 görög katolikus, 36 reformált, 9 evangélikus; 27 görög-keleti óhitű s egy zsidó; korra nézve egy 18 éves, 110 busz és harmincz év közt; a többi 30 éven felül. Időközben kimaradt halál, s huzamos betegség folytán 33 tanuló fegyencz, s az év végén volt 133 tanuló. Általános szorgalmuk és viseletük kielégítő; jó előmenetelt tett 53, elégségest 66; a többi elégtelennek mutatkozott. 1884-ben pedig iskolába

járt 143 fegyencz, és pedig 125 iskolaköteles és 18 önkéntes. Az első osztálynak volt 7, a másodiknak 50, a harmadiknak 32 tanulója. Egyébiránt az arányok az 1883-ik évekhez hasonlók.

Az első osztályban tanítatik: olvasás, írás, fejbeli számolás, számjegyek ismertetése s írása, hazai mértékek és pénzek ismertetése. A második osztályban: magyar nyelvtan, értelmes olvasás, helyes- és szépírás; könnyebb költemények szavalása, hazai földleírás, rövid magyar történet, földművelés, állattenyésztés és kertészet elemei; számtanból pedig a négy alapmíveltet, közönséges és tizedes törtszámokkal, az egyszerű hármasszabály, és kamatszámolás. A harmadik (polgári) osztályban végre: magyar nyelvtanból a nyelvnek mondatokra fektetett alaktana, értelmes olvasás s az olvasottak előadása, helyes- és szépírás, egyes válogatott költemények szavalása, az irány főbb szabályai, elbeszélések s ügyiratok készítése. Továbbá: magyar történet, természetrajz és természettan, alkotmánytan, polgári jogok és kötelességek, gazdaságtan. Számtanból a négy főalpmíveltet tört számokkal, az egyszerű s összetett hármasszabály, a társasági és vegyítési szabály, a láncszabály és kamatszámolás, mértanból pedig a vonalak s szögek főbb tulajdonságai, hosszúságok, terület és kerület kiszámítása, s mindez különös tekintettel a közéletbeni használatra. A ki mindezeket jó előmenetellel végig tanulta, büntetésének kitöltése után annyi ismerettel megy ki a világba, hol előbb tudatlanul fetrengett, hogy, ha ismereteihez s elméje képességéhez erkölcsi javulás is járói, hasznavehető tagjává lehet a társaságnak.

Az iskolai oktatáson kívül, mely a tanító feladata s melynek az egyetlen egy tanító nehezen felelhet meg, a fegyintézeti lelkészek hivatása a vallásos erkölcsi oktatás. Ily oktatást a lelkészek, illető vallásbelieknek, hetenkint ötször tartanak. A különféle vallásbeli fegyenczek külön-külön öt osztályba vannak sorozva a felfogás, képzettség, erkölcsi állapot s nyelv tekintetbe vételével. Az előmenetelről itt is, mint az iskolai oktatásnál, pontos statisztikai táblázatok készülnek. A vallástannal római s görög katolikus fegyenczek száma volt 1883-ban 361, ezek közt 135 jó, 196 közepszerű s csak 30 rossz előmenetelű 1884-ben 365, s köztök 111 jó, 203 közepszerű, 51 rossz előmenetelű. Helvét s ágostai vallású protestáns volt 1883-ban

174; ezek közt 96 jó, 63 középszerű, s 15 elégtelen; 1884-ben pedig 179 közt 33 jó, 121 középszerű, 25 rossz. Görög óhitű volt 1883-ban 122, s ezek közt 50 jó, 70 közép, 2 rossz, 1884-ben pedig 124 közt 44 jó, 60 középszerű, 20 rossz, mózes-vallású 9, s ezek közt 3—4 jó, 3—5 közép, 1—2 rossz. Tehát összesen 1883-ban jó előmenetelő 284, középszerű 334, elégtelen csak 48; 1884-ben pedig jó előmenetelő 192, közép 387, elégtelen 98; és így a mutatkozó eredmény, hasonló gond mellett, kevesebb kedvező, de tekintve, hogy az illavai fegyintézetben az ország legnagyobb bűnösei vannak, mégis eléggé kielégítőnek mondható.

Ezenkívül a lelkészek s tanító által minden vasárnap délután erkölcsnemesítő, lelket felvidító s ismeretterjesztő felolvasások is tartatnak; úgy szintén a fegyintézeti gépész-lakatos s munkavezető által az erre igazgatói engedelmet nyert fegyenczeknek a különféle iparágak s mesterségekhez szükséges mértani ábrák, és szerszámok rajzolásában is leczkék adatnak Dölle vezérkönyve alapján. Ez utóbbinak eredménye oly jeles képességek kifejtésében mutatkozik, mint a melyet fentebb Szilágyiban felmutattam, s oly kitűnő művekben, mint a protestáns imaház szószéke, úrasztala, s több díszszekrény, melyeket nagy meglepetéssel láttam az intézet helyiségeiben, mint jóra törekvő rabok ügyességének emlékeit.

Végre Várady Bálint protestáns lelkész által hetenként háromszor énekiskola is tartatik, egyházi, nemzeti s társas énekek és dalok betanítására, melyben 25—30 fegyencz, mind magyar és protestáns vesz részt. Nem lehet eléggé kiemelni e szívvidámításra, a nyersség, durvaság szelidítésére s kedélyművelésre üdvös hatással bíró nemes buzgalmat s annak szép eredményét. Az igazgató s a lelkész urak szívességéből hallanom adatott a szabatosan, érczes, erős hangon elénekelt kardalokat. A fiatal pap kezébe vette hegedűjét, megadta az alaphangokat, fegyencz tanítványai körbe vették kezeikben az önmagok által csinosan írt hangjegyekkel, s megzendült a 42. zsoltár, melyben a lélek úgy eped, úgy kívánczik urához, istenéhez, mint szarvas a szép híves patakra; s majd a »nemzeti zászló« Petőfitől, s a jól ismert népdal, a »Jobb otthon«. Miért tagadnám, hogy a valódi érzéssel, az igaz meghatottság s fájdalom kifejezésével elzengett utóbbi dal hallására köny szökött

szemeimbe. A rabok szeretettel látszanak csüggeni énekmesterekön; ünnep nekik, ha énekelhetnek, s örömmel és bálával fogadták köszönetemet az élvezetért s elismerésemért az összevágó, szabatos ének felett, mely bármelyik kisebb dalárdáéval versenyezhet. A r. katkolikus fegyenczek a fegyintézetű tanító, a görög keleti hitűek pedig saját lelkészük által, bár kisebb mértékben s csupán egyházi énekekre szorítkozva, szintén gyakoroltatnak az éneklésben hetenkint kétszer s háromszor.

Az erkölcsjavítást kétségkívül előmozdítja a czélszerűen berendezett fegyencz-könyvtár is, melyet az olvasni tudók igénybe vesznek. Az illavai könyvtárban 343 mű van 1585 kötetben s 1694 füzetben, imakönyvek s hasznosan mulattató és ismeretterjesztő munkák, s ezenfelül 1384 kötet iskolakönyv, minden egyes munka több példányban. A könyvek olvasásában 482 fegyencz vett részt az év folytán.

VI.

Megismervén az illavai fegyenczek javításának e két főtevezőjét, a munka és az oktatás rendszerét, folyvást előre haladó s tökéletesedő fokozatán, élénk érdekeltséggel óhajtottam tudni az eredményeket, melyeket az megteremtett. Mutatkozik ez a fegyenczek magaviseletében s a szükségesnek talált fegyelmi büntetések számábau.

Az utóbbi évek alatt folyton tapasztaltattak a fegyenczek legnagyobb részénél a lelki nyugodtság, magukba szállás, töredelmesség s a szomorú helyzet kényszerűségébe beletalálás jelenségei. Nem mutatkoztak semmiféle vad indulatkitörések, milyeneket a hosszas rabság tudata a szilajabb természetű fegyenczeknél sokszor előidézni szokott. Ha vannak ilyenek, pedig kétségkívül nagyobb számmal vannak e nagy gonosztevők sorában ezek is, legalább látszólag csendesén tűrik sorsukat. Lázadás, összeesküvés kísérletei nem jelentkeztek 1858 óta s kihívó dacz egy esetben sem nyilvánult. Rózsa Sándor egy öreg pajtása, hatvan éves ember, ki húsz éven felüli rabságra volt elítélve, s most csendesén és türelmesen sepegte a szobát, esküdve nyilatkozott előttem, hogy ha isten megengedi érni kiszabadulása idejét, meg fogja mutatni, mint lehet a

fegyenczből példás életű, józan és becsületes ember. A fegyenczek, kevés kivétellel, rendtartók, tisztaságszeretők, felebbvalóik iránt pedig kivétel nélkül engedelmesek s alázatos tisztelettel viseltetnek. A mint a tekintélyes igazgató megjelenik közöttük, katonai rendbe állanak, a munkaműhelyekben is köszöntenek, tisztelegnek, s azután folytatják munkájukat. — Nem titkolhatom el, hogy a rabok egynémelyikének reánk vetett pillantásában észlelnem kellett bizonyos ravaszság, s eltitkolt dacz és düh kifejezését, de csak kivételesen. Ily hatással volt reám az élethosszig tartó fegyházra ítélt palotai gyilkos sötét szeme, a ki máig sem vallotta be a hűn elkövetését, melylyel vádoltatott. A szabóműhelyben dolgozott csendesen e szép, erős férfi, kivel beszállítása első napjaiban sok baj volt. Az igazgató szabómunkához rendelte a veszélyes embert, ő pedig azt követelte, hogy asztalosmunkához osszák be, s e miatt daczoskodott és fenyegetőzött: előbb ugyanis, a váczi intézetben asztalosmunkát űzött, s valami lealázót látott a szabóságban; az igazgató pedig jónak látta őt ezen ártatlanabb eszközökkel dolgozó mesterséghez állítani. Néhány napi magáfogság azonban megtörte; megpuhult s azóta nem volt vele baj. Találkoznak olykor egyes fondorkodók, elégedetlenek, bujtogatók, de ezeket a többség rendesen visszautasítja, sőt volt eset, hogy egy efféle vén gonosz csontot saját társai jól eldöngettek, mielőtt fegyelmi büntetéssel fenyítettett volna. Többen esküdnek rá ma is, több évi rabság után, hogy ártatlanul lettek elítélve, hogy a pandúrok, csendőrök kínzása által voltak bevalásra kényszerítve, minek nyomait mutogatják ma is testükön. Ki venné mindezt igaznak? azonban egyesek ártatlanságáról az igazgató s a lelkész is meg vannak győződve, s indítványukra lépések is tétettek perújítás iránt, minek tudata a fegyenczeknél igen jó hatást szült. Fris emlékünken van a Köteles-ügy, melyben perújítás történt, s mely most van felülvizsgálat alatt a kir. kúriánál, miután az első bíróság az alapítéletet hagyta helyben, a kir. tábla pedig a perújításnak helyt adott s a fegyenczet fölmentette.

A rend és fegyelem tehát ma teljes és zavartalan. Pedig az igazgatóságnak e célra szolgáló eszközei, a szellemieken kívül, igen hiányosok s minden eredmény főleg ezeknek köszön-

hető. Ha tekintetbe vesszük, hogy mily gyarló s hiányos külső eszközök állanak illaván az igazgatóság rendelkezésére azon czélra, hogy e nagy gépezetet sikeres mozgásban tartsa s még kedvező eredményt is mutasson fel ezen nagy gonosztevők indultainak féken tartásában, szelidítésében, s a fokunkinti javítás biztosítására: mondhatni, hogy az észlelt állapotot elég jónak kell elismerni.

Sokan nem hiszik, s én sem merem állítani, hogy a l'egylíázra ítélt gonosztevőknek erkölcsi jelleme a fegyvázi nevelés által lényegesen megjavul, s eredeti teljes szűz tisztaságát, melyet rossz nevelés, rossz példa megrontott s a hűn beszennyezett, néhány év múltán visszanyeri. Ezen legmagasb czélt a fegyvázi javító rendszer nem is tűzi ki magának, mint rendszeren elérhető, bár vannak esetei ily teljes megjavulásnak is. Az. mi e fegyvázi rendszernek általánosan biztos és elért eredménye, abban áll, hogy a hosszabb időn át fegyvelmezett, szigorú rendben tartott s gondos oktatásban részesülő foglyok a törvény tiszteletét s a munka szokását elsajátítják, s ha nem is bensőleg tiszta és becsületes, de legalább a polgári társaságban megtűrhető s haszonvehető emberekké változnak. Beaumont és Tocquevillenek az amerikai javítási rendszerről irt ismeretes jeles műve szerint: ha nem is lesznek becsületes emberekké, legalább a becsületes emberek szokásait veszik fel; s a kik henylők voltak, dolgozni bírnak, a kiket tudatlanságuk a tisztességes élélhetésben gátolt. Írni s olvasni, s az önfentartásra eszközt nyújtó mesterséget tanulnak; a nélkül, hogy a jót éppen szeressék, a bűnt, melynek keserves következéseit érezték, gyűlölhetik; ha nem lesznek is erényesebbek, mint egykor voltak, de bizonyosan lesznek okosabbak, józanabbak, műveltebbek, s ha becsületérzés nem vezet is őket a törvény tiszteletére s a rend fentartására, oda vezetni őket a jó magukvisélet előnyeinek tudata, az okos számítás. Ez pedig az államra nézve, jobbnak hiányában, kielégítő eredmény.

Az e czélra szolgáló anyagi eszközök egyik legfontosabbika volna a magánzárkák kellő száma, melyekbe a beérkezett fegyenczeket egy időre elzární kellene, hogy magokba szánjanak, s más gonosztevőkkel nem érintkezhetvén, magoknál rosszabb társak által a javulásban ne gátoltassanak, terveket ne

kokolhassanak; s melyekben a fegyenczeket éjjelre elkülönözve kellene tartani, melyek végre hathatós fegyelmi büntetésül is szolgálnának. De már említettem, hogy magánzárkák kellő számmal nincsenek, hogy a törvény által megkívánt egy évig tartó magánzárás a fegyenczekre nem alkalmaztathatik, s még kevesebb elegendő a zárkák száma arra, hogy az éji elkiülönzés fogatosítható legyen, mint ezt a törvény rendeh. A zárkák e csekély száma miatt az újon érkezett (ügynevezett növedék) fegyenczeket alig lehet 2-8 hónapra át magánzárásban tartani, pedig elismert igazság, hogy csupán, vagy legalább főképpen a magánzárás az, mely a fegyenczben a bős indulatokat megtöri s a komoly magába szállást sikeresen előmozdítani képes. Magánosan lenni a bűnösnek hosszabb időn át lelkiismerete furdalásaival s a megtört életremény leverő tudatával, 's e mellett folyvást csak oly emberekkel érintkezni, kik őt csakis jóra intik, szorgalomra, munkásságra, becsületességre, kötelességteljesítésre buzdítják: a javulásnak oly hatályos eszköze, mit semmi sem pótol, melynek csak kevesen tudnak ellenállani. Ezt pedig Illván, már a törvény által különben is elég rövidre szabott időre sem lehet végrehajtani. Arról pedig éppen szó sem lehet a 600 fegyenczcel tömött intézetben, hogy a nappali közös munkánál együtt levők, hol legalább szigorú felügyelet alatt tartatnak, a törvénynek megfelelőleg, éjjelre elkülöníthetessenek, holott az együttléte rontó hatása, daczára a miniszteri utasítás erre vonatkozó gondoskodásának (22. §.). miszerint a lefekvésű idő után járkálni s az éjjeli csendet zavarni nem szabad, folyton égni kell az éjjeli lámpának, minden fegyencznek külön ágy adandó, melyek egymástól legalább egy méternyire helyezendők, két egyénnek egy ágyba feküdni, büntetés terhe alatt, szigorúan tiltatik stb.; a rontó hatás, mondom, főképp az esteli s éji órákban való érintkezés alatt fenyeget, midőn lehetetlen a fegyenczek magaviseletét úgy ellenőrizni, mint a világos nappal teljesített munkánál, midőn tehát, ellen nem állván egy vagy két ór jelenléte, a romlottabb lelkű rab sokszor érvényesítheti rontó befolyását a kevésbé romlott, de erőtlen jellemű, könnyen csábítható egyéniségekre. Különösen nálunk Magyarországon, hol kevesebb számmal vannak az erkölcsben teljesen

megromlott, öntudatos, furfangos gazemberek, mint a nagyobb (ál) civilizációval bíró nyugoti országokban, nálunk, hol a büntettek legnagyobb része durvaságból, lelki műveletlenségből, heves szenvedélyek pillanatnyi uralma alatt, s az emberölések, halált okozó súlyos testi sértések többnyire hetyeke legénykedésből, korcsmai verekedés folytán származnak: itt a magánelzárás, főleg éjjelre, s ezáltal a rossz befolyás eltávolítása igen hatályos eszközül szolgálna, a büntetés végrehajtása mellett, a javítás biztosítására is. E nélkül csak gyarló sikerű foltozgatás lehet az egész eredmény, melyet az igazgatóság bármily bölcs és tapintatos vezetése elérhet, és fájdalom, nem tagadhatni, hogy fegyházainkból nagyszámú meg nem javult egyén s visszaeső kerül ki. Tapasztaljuk a bíróságoknál, hogy a visszaesés elég gyakori; a fegyházból kiszabadult egyén, több évi büntetés után, ismét azonnal arra fordítja visszanyert szabadságát, hogy új bünt követ el azon összesugások s csábisok folytán, melyek a fegyházban jönnek létre; felkeresik korábban kiszabadult fegyencz társaikat, oktatóikat a gonoszságban, s együtt indulnak új lopásra, rablásra, hamisításra.

A dolog ily állásban csak a következetesen fentartott s fokozatosan kifejtett szellemi vezetésben kell az igazgatóságnak módot s eszközt keresni, hogy az intézmények hiányait pótolja, s némileg, bár fogyatékosán, ezélt érhessen a javítás tekintetében.

Tagadhatlau s az eredményekre gondosan ügyelmező íegyházi igazgatóságok által mindenütt coustatált tapasztalás, hogy a javulásnak leghatályosb eszköze a: feltételes szabadságra bocsátás intézménye, melyet a büntetőtörvény, jó magaviseletű íegyenczekre nézve, kilátásba helyez. Büntetőtörvényünk legbölcsebb intézkedései közé tartoznak a 44. s követk. szakaszok rendeletéi, melyek szerint azon fegyenczek, kik legalább három évi fegyházra ítéltettek, büntetésük két harmadrészét kitöltötték, és szorgalmuk, valamint jó viseletük által a javulásra alapos reményt nyújtanak, közvetítő intézetekbe szállíthatatnak, s ha ottani viseletükkel a javulás reményét megerősítették, a felügyelő bizottság ajánlására feltételes szabadságra bocsájtathatnak. a törvény ezen jótékonytsága alul csak a tolvajság, rablás, zsarolás, sikkasztás, orgazdaság, csalás cs gyújtogatás bün-

tetteibe visszaesett rabok s a külföldiek vétetvén ki. A törvény e bölcs rendeletének Illaván még nagyobb hordereje van, mint más hazai fegyházakban, mert itt csak hosszas időre, 10 éven felül elítélt fegyenczek vannak, kiknél a szabadulási vágy természet szerint a legfokozottabb. Legyőzhetlen szomjú vágy lakik az emberi kebelben a szabadság után; a fogolynak nem jut eszébe, hogy az egyéni szabadság egymagában még nem képezi az emberi boldogság összes feltételét, sőt a fegyenc csak szabadulása után lép az életküzdelem s keserű nélkülözések rögzös terére, melyeket a fogságban nem érzett. Ott a szabadban nem áll háta mögött, gondoskodva s védő kézzel, javát akaró s előmozdító oly közeg, mint a fegyházi igazgatóság, a mely gondoskodik mindennemű életszükségei fedezéséről, testi tisztasága fenntartásáról, szerény de biztos, tiszta s egészséges ételmezéséről, ruházásáról, téli hidegben fűtésről, s betegségében ápolásáról, gyógyításáról, hanem kilép a külvilág sivár küzdelmeibe, magára, megtört önerejére hagyatva, embertársai idegenkedésének, megvetésének kitéve; ismét fázik és koplal, és ha beteg, nincs orvossága; ha lelki küzdelem martaléka, nincs oktatója, vigasztalója, s általában nem képezi az állam gondviselő figyelme különös és közvetlen tárgyát, mint a büntető intézetben, hol jobb dolga van, mint büntelen embertársai egy részének oda künn. És mégis oly erős a szabadság ösztöne, hogy inkább akar éhes vad, szabadon kóborló farkas lenni az erdőben, mint jobban táplált eb a ketrecben. Jól tudja, hogy a visszanyert szabadságban a külvilág gyanús elítéleteivel, iszonyodásával kell harczra kelnie, azt nagyszerű erőfeszítéssel legyőznie, hogy a mindennapi sovány kenyeret megkereshesse, s mindemellett keble a szabadságért rajong. Ezért bir a feltételes szabadon bocsátás törvényes intézménye a fegyenczekre oly varázshatással; tudván, hogy azt csak jó magaviselettel érheti el, melyet az igazgatóságnak kell bizonyítani, élénken érti az engedelmesség, a rendtartás, a munkásság szükségét; ezért látjuk őt szorgalmasnak, szelídek, hódolónak, ha bár olykor tetteve is, különösen, midőn az időt közeledni látja, melyben a fogságból szabadulhat. Mindent elkövet, hogy jó viselete és szorgalma által biztosítsa magának az előnyt, melyet a törvény számára jutalmul kijelöl.

A feltételes szabadonbocsájtás intézménye tehát leghatásosb eszköze az erkölcsi javulásnak, vagy legalább a szabályszerű, rendes magaviseletnek s engedelmességnek, mert a buzdító remény, hogy ez által büntetésidejét megrövidítheti, legerősb ösztönt s rugót képez, hogy a lelkész s tanító működését saját jó igyekezetével is elősegítse, s nagy mérvben szilárdítja a jóra való komoly elhatározást.

Ugyanily hatással van, és pedig ez már a visszaesettekre nézve is, kiket a törvény a feltételes szabadonbocsájtás kedvezéséből kizár, a megkegyelmeztetés reménye. Minthogy erre is okvetetlenül szükséges fegyházi felebbvalóinak ajánlata: ezek jó akaratát munkásság, engedelmesség, szelídség által megnyerni természetesen óhajtja.

Üdvös hatással van a fegyenczek javítására az igazgatóság által lehető legnagyobb gonddal vezetett erkölcsi s érdemosztályzat is. Hogy ez nem lehet tökéletes, mindenki elgondolhatja; egészen igazságos osztályozást csak az isteni mindentudóság csinálhatna, mely a sziveket s veséket vizsgálja; a mit emberi jóakarattal tehet, az mind csak némi megközelítése a valóznak. Kétséget nem szenved, hogy a kedvező osztályzattal összekötött apró kényelmek s kitüntetések sok képmutatást szülnek, s irigykedésre, árulkodásra is vezetnek, de egészben véve mégis jól hatnak és hatályos előmozdítói a jó viseletnek, engedelmességnek, szorgalomnak.

Az osztályzatok következők:

Az erkölcsi alaposztályzatot minden fegyencz magával hozza az intézetbe, és ugyan: azok, kik büntettért első ízben vannak büntetve, (nem visszaesők), első számú alapjelzéssel láttatnak el; a visszaesők kapják a második számú alapjelzést. Ezen alapjelzéshez jönnek még a fegyencz erkölcsi állapotának vagy bűnösségi fokozatának egyéb jelzései, például: ha az elkövetett büntett részben véletlenség műve, vagy heves felindulás, észbontó szenvedély következménye, vagy ha önvédelem esete forgott fenn, mely a felmentésre nem volt ugyan elégséges, de mégis figyelmet érdemel; ha a büntett indokául valamely nemes téveszme szolgált stb. Az ilyenek s hasonlók nyelik az I-ső alaposztályzatban az a) jelzést; azok, kiknél előreltökélt szándék van bizonyítva, és ismét azok, kiket e mellett

rossz, rovott előélet is terhel, b) c) d) jelzést. Az a) és b) osztályzatban lévők, ha az ezen osztályzatra minősítő jó tulajdonok mellett a c) és d) osztályzatba illő minőséggel is bírnak, egy jelzéssel alább esnek, vagyis: a) helyett kapnak b)-t, b) helyett c)-et.

A II-ik számú osztályzatban lévő visszaesők is ugyanily alosztályokba soroztatnak, a szerint, a mint másod, harmad ízben, vagy még többször vannak büntetve, s kisebb vagy nagyobb mértékben rossz, rovott előéletűek.

Az igazgatóság s lelkész, ki e részben a lehető alaposágra törekszik, igyekezik magának a fegyencz volt lakhelyének előljárósága vagy lelkészi hivatala részéről értesítést szerezni a beérkezett új fegyencz múltjáról, s a bűnperben talán tisztába nem hozott s az ítélet indokolásából ki nem vehető körülményekről. Sokszor a legjelentéktelenebbeknek látszó mozzanatok érdekes támpontokat nyújtanak a pszichológusok, ki a gondjaira bízott bűnös lelkületét tanulmányozni óhajtja.

Az erkölcsi alaposztályzatok vétetvén első kiindulási pontnak: azontúl a fegyenczek az intézetben tanúsított kitartó jó viselet, tanulás- és munkabeli szorgalom, bűnbánat jelei, s a jövődöbeli javulás egyéb feltételei szerint lépnek az »érdemosztályzatba,« fokonkint előre haladva, melyek a növedék (új) fegyenczekre nézve D), s aztán az előhaladás fokai szerint C) B) s a legkitünőbbek részére A) betűvel vannak jegyezve.

Az új fegyencz, beszállításától kezdve addig, a meddig a törvény által meghatározott időt magánzárkában kellene töltenie. ha zárkák elegendő számmal volnának, a kezdők D) osztályában marad, ámbár a magánzárkák hiánya folytán kö-zösben tölti is idejét. De a közösségben is van ezek számára külön osztály berendezve, hogy legalább a kevesbbé rosszak a mélyebben sülyedt rosszabbak, s az újonczok, a visszaesők társaságától megóva legyenek, ha már egészen elkülönítve nem lehetnek. Bölcs óvó rendszabály ez azon célra, hogy ha az új fegyencz a kezdő évet nem töltheti is a törvény által szükségesnek tartott magányban, legalább ne jöjjön azonnal a tudva-levőleg megromlottabb fegyenczek közé, s ne legyen ezek rontó befolyásának kitéve, midön még keble fogékonyabb minden befolyás iránt. Innét jó azután a fegyencz a C) osztályba, a

melyben rendszeren három s a visszaesőknek négy évet kell el-tölteniök. A B) osztályzatba való előléptetés a további jó vise-let és szorgalom bizonyítása után is csak úgy történhetik, ha az illető, a megelőző hat hó alatt, fegyelmi büntetésre ítélev nem volt. Ez osztályban tölt a fegyencz mintegy három évet, vagy büntetése idejének második negyedét. A legfelsőbb A) osztályzatba való előléptetés csak a legjobb jutalma, s leg-szigorúbb feltételek alatt adatik. Alsóbb osztályba való leszá-lítás fegyelmi büntetesképpen méretik ki, ha a fegyencz ismét-elve fegyelmi büntetésre tette magát méltóvá. Ha pedig a legalsóbb osztályzatban követ el oly fenytésre méltó tettet, mely a felsőbb osztályokban a lejebezést vonná maga után: úgy azon osztályban a kiszabott határidőn túl továbbra is megmarad mind addig, míg csak javulásának biztos jeleit nem adja.

Ezek nagyjából az érdemosztályzat keretei, melyek Illa-ván legcélszerűbbeknek bizonyultak a hosszú időre ítélt fe-gyenczek közt, s a helyiségek és viszonyokhoz szabva. Az igaz-gatóság olykor, az intézet túltömöttsege miatt, kényszerítve vau a fennkített időnél előbb is felsőbb osztályba léptetni néhány fegyenczet, de sohasem erre érdemetlent.

Osztályzat szerinti megkülönböztetés a ruházatban ekko-rig szükségesnek nem mutatkozott; az anyagi kedvezmények, melyek a különféle osztályzatokhoz kötvék, eléggé elválasztják azokat.

1883. év végén a fegyenczek következőleg voltak szám szerint az úgynevezett érdemosztályokba besorozva:

a felső A)	. 151 fegyencz
a közép B) osztályban.....	..202 »
az alsó C) osztályban.....	. . 81 »
a kezdő D) osztályban.....	. . 208
	<hr/>
	812

kik közül 27 volt egészen elkülönítve magánzárkákban, mint új rab; 3 volt büntetesképeni teljes elkülönítésben. 178 pedig a közös kezdő osztályban. Az utóbbiban azért van ily nagy, s az újonczok számát túlhaladó számú fegyencz, mert kellő helyiségek hiányában ez osztályba vannak elhelyezve az egy évet

túlhaladó idő alatt beszállítottak is. — Nem szenved kétséget, hogy minél kevesb pontossággal lehet ezen helyes alapokra fektetett osztályozást a fegyenczek magas létszáma s helyszüke miatt gyakorlati alkalmazásba venni: annál inkább ki vannak téve a fegyenczek az egymást rontó veszélyes befolyásnak s annál sikeretlenebb a lelkeszi működés erkölcsi hatása.

A jó magaviseletűeket örvendeztető jutalmak közt nagy szerepet játszik, s a hosszú időre ítélt fegyenczek lelkületére, igen jó hatással van Illaván, tapasztalás szerint, a zene s a zenetanulás engedélye. E kellemes, vidító s lélekemelő időtöltés 1883-ban további fejlődést nyert az igazgatóság gondoskodása által. A zene, mint tudjuk, emollit mores, nec sinit esse feros, elfoglalja munkától üres idejünkben lelkületüket, nemesíti érzelmeiket s csüggedéstől megóvni segíti a nyomorultakat. Ha valaki zenét tanulhat Illaván a fegyenczek közül, ez reá nézve különös kedvezés s kitüntetés. És ezen intézkedés a munkakedvet is növeli s a szorgalmat ébreszti; mert a szükséges hangszereket s hangjegyeket a fegyenczek sajátukból szerzik meg, munkadíjaikból fedezik. Iparkodniok kell tehát, hogy szorgalmas munka által a szükséges költséget s magoknak ez élvezetet megszerezzék. A zenetanulás engedélye az érdemosztályzat keretébe igen jól beilleszthető, mert csak az AJ s a közép vagyis B) osztálybelieknek adatik meg, s miután a B) osztályba sorozás csak a szorgalmas s jó viselet jutalma, a zenetanulási engedély reménye a fegyenczeket minden jóra hathatósan buzdítja. — Nagy kedvezménynek tekintik, ha zenével mulathatnak, s a többiek is, ha társaik zenéjét hallgathatják. 1883-ban már száznál több fegyencz tanulta s gyakorolta azenét, kik négy társaságba (zene-bandába) voltak sorozva. E célra a nagyobb térfogatú hálótermek használtattak, a mi uémileg ezeknek rontó befolyását is ellensúlyozta a munka utáni üres esti órákban. Az igazgatóság ily érvek s tapasztalások alapján, erkölcsjavítási szempontból fontosnak s czélszerűnek találta, hogy a fegyenczek zene- s énektanulását, melyről már megemlékeztem, ápolja és támogassa. Ez. ily kiterjedésben, speciális intézménye az illavai fegyháznak, a mi másutt fel nem található. A zenekar az igazgató úr szíves engedelmeiből előttem is bemutatta magát. Ünnepe volt ez a részvevőkre uézve, igen

örülni Látszottak a dicséretnek s buzdításnak, melyet liozzájok intéztem; reám pedig igen jótékonyan hatott ez egykor vérrel, lopással, gyújtogatással mocskolt kezekből a szelíd s andalító hangok oly harmóniáját hallani, mely a fásult keblek felolvasását s az egykor csak szilaj szenvedélytől dült szívek nemes érzelmekre lobbanását jelenté.

A javításnak említett tényezői nem maradtak üdvös hatás nélkül az első rendű gonosztevők e bélyeges gyülekezetére. A fegyelmi büntetések nagy száma és szigorúsága együtt szokott járni a közös munka rendszerével, melyben oly sok alkalom van a különféle kifogásokra. Illaván azonban a fegyelmi esetek előfordult számát nagyinak mondani nem lehet. — Az erre vonatkozó statisztikai táblázat következő helyzetet mutat:

A kihágások összes száma 1883-ban 600-at túlhaladó feyencz közt csak 46 volt. s fegyelmi büntetést szenvedett 40 feyencz, a mi a létszámnak csak alig 7° 0-jét teszi ki. A kihágások esetei voltak: ellenszegülés 5, házi rendellenes viselkedés 28; munkakörüli hanyagság 13. Az alkalmazott fegyelmi büntetések nemei pedig következők voltak: egyszerű magánfogsággal büntetett 10, szigorított magánfogsággal 35, sötét zárkába dugással csak 1. — Ezt az egyet látogatásomkor is a sötét zárkában találtam, mit az illetőnek dühös természete tett szükségessé. A magánelzárás e fajai mint fegyelmi főbüntetések mellett alkalmaztatott még, büntetés súlyosbításul, 22 esetben élelemmegszorítás, 3 esetben lábbilincs, egy esetben a munkadíj-osztályban lejebbezés, s még egy esetben minden kedvezmény teljes elvonása. Botbüntetés éppen nem alkalmaztatik. Legnagyobb fegyelmi büntetések a sötét zárkába dugás s a vasma verés különféle fokozatai: bilincs, kurta vas, a kezek összevasalása. Némelyeknek ellenben, kik ismert jó viseletűek, sok szabadság engedtetik. Az előudvarbau, szabad légen dolgoznak, honnét esetleg el is szökhetnének; de erre nem igen tesznek kísérletet, mert a rend s felügyelet olyan, hogy eredményt nem remélhetnek, s erről meg vannak győződve. Sőt a A'ág partjára is kieresztetnek dolgozni, természetesen kellő felügyelet alatt, mely azonban lehet olykor hiányos. Volt eset rá, hogy egyike a Vág parton dolgozóknak visszavezetés alkalmával félre menvén, kinn felejtetett, s nem hogy megszökött

volna, hanem aggodalmasan csöngetett a már bezárt kapun, hogy bebocsáttassék.

Kiemeltem már, hogy a feltételes szabadonbocsáttatás s a megkegyelmeztetés reménye, bár ez utóbbi csak igen kivételesen fordul elő, a rendfenntartás s a javítás legsikeresebb eszköze, s mindenek fölött buzdítja a szabadság után epedő foglyokat jó viselethez.

1883. év folytán a legfelsőbb kegyelem csak egy fegyencznek adta vissza szabadságát, ki heves felindulásban elkövetett szándékos emberölésért 15 évi fegyházra volt elítélve. E kegyelmezés kezdeményezése a fegyencz családjától indult ki, tekintettel főképpen arra, hogy az előbbi büntető gyakorlat uralma alatt, az új büntető-törvényhez hasonlítva, túlszigorúan büntetett, mert ez utóbbi szerint legfeljebb 5—6 évet kapott volna, s tekintettel még arra is, hogy időnként tébolyjelei mutatkoztak a fegyencznél. Kiállott már közel 10 évi rabságot,

A feltételes szabadonbocsájtás statisztikája pedig következő:

1880. szeptember elsejétől fogva, midőn az új büntető-törvény életbe lépett, feltételes szabadságra Illaván 132 fegyencz jelentkezett. Ezekből a büntető-törvény 49-ik §-a s az igazságügyminiszter 1880. évi 2106. sz. utasítása értelmében az igazgatóság által 27 fegyencz lett (mint visszaeső vagy mint külföldi) visszautasítva, 105 pedig a felügyelőbizottság bírálata alá bocsátva. E 105 közül 97 fegyencznek kérelme lett a felügyelőbizottság által, és pedig ennek pártoló ajánlatával kísérve, 8 pedig nem-pártolólag felterjesztve a minisztérium, mint döntő hatalomhoz. — A miniszter 53 fegyencznek engedélyezte a feltételes szabadságot, s elutasította egyelőre 17 s véglegesen 35-nek kérelmét; az egyelőre elutasítottak közül még 14-nek kérelme lett utólag teljesítve. A feltételes szabadságra bocsájtottak közül már 17 fegyencznek büntetési ideje folyt le kifogástalanul, a többiek is, egyet kivéve, jól viselik magokat; 8 elhalván, az 1883. évi végén még 40 fegyencz volt az illavai intézetből feltételes szabadságon, kik közt egy nagyobb bünt. követett el, s e miatt a feltételes szabadság előnyét elvesztette.

Különösen pedig 1883-ban 18 fegyencznek ilyenmő kérelme jutott a felügyelőbizottság elé s 15 terjesztett fel pártolókig a minisztériumhoz; kérelme czélját elérte 10.

A felügyelőbizottság tagjai egyetlenegy esetben sem voltak az igazgatóságétól eltérő véleményben a szabadonbocsátásra nézve, a mi a tisztviselők tapintatos és higgadt megfontolásának bizonyítéka, de a felügyelőbizottság részéről is feladatának helyes felfogására mutat, mert az intézeti tisztviselők ismervén, egyénileg a foglyokat, ezek adhattak e részben legalaposb véleményt, s nagy hiba volna, ha a felügyelőbizottság tagjai valamely fölényérzet vagy okosabb lenni akarás folytán a tisztviselők véleményét csak azért vetnék el, hogy felügyelői magasb hatalmukat bizonyítgassák, a mi ezen üdvös intézménynek nem szolgálna javára. Felőtllő, hogy a minisztérium nem tartja magát ezen felfogáshoz, s az igazgatóság és felügyelőbizottság véleményét nem mindig veszi tekintetbe.

Mielőtt értekezésem e kedvencz tárgyától megválnám, fel akarom még mutatni azon adatot az országbeli összes feltételes szabadlábra helyezések eredményéről, melyet László Zsigmond miniszteri tanácsos úrnak, a fegyházügy lelkes osztályfőnökének szívességéből nyertem. 1880. évi szeptember 1-jétől 1884. év december végéig feltételes szabadságra bocsátatott ország-szerte mindössze 2673 egyén, s ezek közt 2422 férfi s 251 nő; 1300 az országos fegyintézetekből s 1373 a vidéki fogházakból. A törvény e kedvezményét összesen csak 46 egyéntől kellett visszavonni, kik közt 42 férfi s 4 nő; országos intézetből való 19; vidéki fogházakból 27. Le ezek közt is csak 22 eset volt, melyben a kedvezmény visszavonása újabb büntett vagy más törvényellenes cselekmény miatt történt; rendetlen vagy erkölcstelen és garázda magaviselet s életmód adott erre okot 4 esetben, köteles jelentkezés elmulasztása 6 esetben, jogtalan elhagyása a tartózkodásra kitűzött helynek 5 esetben; fegyelmi vétség elkövetése a kérelem tárgyalása alatt 5 esetben, katonaszökevénynek bizonyult az illető egyén egy esetben. Látszik ezekből, hogy a várt eredmény elég kielégítő.

A szigorú, de igazságos bánás, gondos felügyelet, s az említett összes tényezők üdvös hatása — az el nem tagadható hiányok mellett is, melyek a helyiségből erednek — ma már

lehetetlenné tenne oly szomorú jelenetet, mely 1858. márczius 14-kén e falak közt lefolyt. Nagy regényírónk tolla a képzelet legragyogóbb színeivel írta le s idealizálta az »A kik kétszer káinnak meg« című regényében ez eseményt, melyet én, mint az illavai fegyház történetének egyik kiegészítő részét, teljesen hiteles adatok s biztos értesítés nyomán fogok röviden elbeszélni. — Ugyanazon második emeleti folyosón hallottam az 1858-iki fegyenczendülés lefolyását, mely annak véres színhelye volt. A fegyintézetnek 1855-ben történt, felállításának s beépítése után csakhamar mutatkoztak a Magyarország ellen felbőszült, akkori absolut zsarnokkormány minden vonalon mutatkozó s az illavai fegyházban is alkalmazott rendszerének kimaradhatatlan következményei. A boszúállás szelleme behatott a börtönökbe is, melyeknek lakosaival, s a Spielbergben és egyéb külföldi várakban elzárva volt magyarországi illetőségű rabokkal lett megtömve az új fegyház annyira, hogy 1858-ban a fegyenczek létszáma már 450-en felül volt. Telve majdnem mindnyájan rejtve égő haraggal, elfojtott dühvel az elnyomó hatalom ellen s visszaemlékezésekkel a szabadságliarcz dicsőségére, azon a képzeletet hevítő, kalandos, regényes időre, mely megengedte magának, hogy a börtönök tölteléke, a legnagyobb gonosztevők, Rózsa Sándorék s társaik is szabad lábra tétessenek, fegyvert ragadhassanak s a haza védelmében, melynek törvényeit előbb vakmerően sértették, hőökké lehessenek, s mely a büntetteket is elnézte, ha azok a haza ellenségei, árulói ellen követték el. Ki tudná helyeselni a kétségbeesés e végletes eszközét? de tagadhatatlan, hogy a vélemények s érzelmek áradata azon szomorú időkben ily irányú volt. Ehhez járult a túrhetetlen, menthetetlen állapot, melyben a fegyenczek tartattak: kegyetlen, embertelen bánásmód, az alkalmazott magyarfaló tisztviselők tapintatlansága, a tétlenség, mely az ábrándoknak szabad játékot engedett. Az összezúfolt, az egymással való érintkezésben nem gátolt rabok, munkátlanul, terveket koholva, bős haragban vergődve töltötték idejüket. A 450 fegyenczből ki lettek választva, a jobb viseletűek közül, negyven vagy ötven, kik sánczmunkára alkalmaztattak; a többiek nap-nap után el voltak zárva, egy negyed órára sem bocsájtva ki szabad levegőt szívni, de mégis,

mivel e kormány igen vallásos volt, vasárnaponkint isteni tiszteletre hajtvá, hogy misét hallgassanak s imádkozzanak. Minden legkisebb vétségért vagy kihágásért botbüntetés alkalmaztatott. Hozzá járult ehhez egyes tisztviselők buta tapintatlansága, mely a korlátlan hatalom tudatában végletekg ment. így p. o. az akkori lelkész, midőn a fegyenczek nála panaszkodtak, hogy a halál nagyon dúl soraikban, azzal vigasztalta a nyomorultakat: »nem azért hoztak ide benneteket, hogy éljetekek és megszabaduljatok.« Az akkori gondnok is a fegyencz-kórházban megjelölte az orvos előtt a beteg fegyenczek egynemelyikét, mondván: »ennek is el kell mennie,« a mi azután többször be is következett; s hasonlóképpen bizalmat gerjesztő és vigasztaló volt a kórházban alkalmazott főápoló nyilvános fenyegetése: »vigyázzatok, mert kezemben az életek.« Lehetett-e ily bánásnak a fegyenczek közt méltó elkeseredést nem szülni, midőn látni kellett bizonyos vesztüket, s az ellenséges, bosszú lihegő indulatot azok részéről, kiknek önkényére voltak bízva? E mellett természetesen nem hiányoztak a bújtogatók, kik minden módon igyekeztek a többieket lázadásra s ezútoni kiszabadulás kísérletére bírni. Ott vártak az erdők, a bérezek, a pusztá, a gverillaélet csábjai! Élesztette az elkeseredett rabok keblében az erőszakos kitérés hajlamot az is, hogy, miután a fegyenczek legnagyobb része magyar volt, a fegyházi kormányzatot, mint az osztrák kormány közegét, magyar nemzet-ellenesnek tekintvén, azt magyar nemzeti szempontból is gyűlölték, s ellenében fellázadni és kitörni mintegy magyar hazafias kötelességszerű cselekménynek tekintették ábrándos agyvelejükkal, a mit bizonyít a lázadásra felhívó jelszó is: »rajta magyar, most az idő!«

Így történt azután, hogy midőn 1858. márczius 14-ikén, egy vasárnapon, az isteni tiszteletre összegyűltek, a kínálkozó alkalmat, előleges megbeszélés szerint, felhasználták arra, hogy a szabadulást megkísértsék. Megjegyzendő, hogy akkor csak egy katolikus lelkész volt alkalmazva a fegyháznál, s a különböző felekezetű összes fegyenczek egy helyen gyűltek össze az isteni tiszteletre. Imaházul a második emeleten levő folyosó használtatott, hol a fegyenczek, s közöttük a felfegyverzett fegyőrök sorban fel voltak állítva. Ezen második emeleti folyosó

60 méternyi hosszú, melynek eleje 4 méter hosszúságban deszkafal által volt elzárva, s ehhez támaszkodott az oltár; a 3 méter szélességű folyosó egyik oldalán négy terem fekszik, melyekben akkor 88 fegyencz volt elzárva, másik oldalán van kilencz ablak, mely az udvarra néz, s két ajtó, melyek közül az egyik közvetlenül az oltár mellett nyílik s főbejáratnak használtatik, melyen keresztül az alsóbb lakosztályokban elhelyezett fegyenczek feljártak. A másik ajtó attól 28 méternyi távolságra fekszik, tehát körülbelül a folyosó fele részében, az erre nyíló kereszt folyosóban is van három terem, melyben vagy 30 fegyencz lehetett, továbbá ezen keresztfolyosó folytatásában fekszenek a magánzárkák, s onnét lejövet az udvarra érni a külső ajtón át, mely a szabadba vezet. A főbejáratnál nem messze állott a szószék, mely körüli voltak felállítva az énekes fegyenczek, számszerint 8; utánuk pedig sorban a többi fegyencz. Az adottjelre, kilencz órakor reggel, kezdtek a rabok gyülekezni az isteni tisztelethez, és pedig először is a földszinti termekből eresztettek fel; ezek után a második emeleti rabok bocsáttattak ki, s végre az első emeletiek jöttek fel. Feljövétel közben egyik fegyőr megkérdezte az egyik énekes fegyenczet, hogy mit fognak ma énekelni? mire a fegyencz, egyike a bujtogatóknak, daczosan felelt: »majd éneklünk nektek«. Alig, hogy az összes fegyenczek összegyűltek, egy Rosta Péter nevű, 12 évre elítélt fegyencz, ki mint főbujtogató szerepelt, egyszerre odaugrik a legmagasabb s legerősebb fegyőrhöz, mellén ragadja azt, s felkiált dörgő hangon: rajta magyarok, most az idő! E felkiáltás után megtámadják a fegyőröket, elveszik fegyvereiket s többeket leütnek azok közül, a mihez zsebkendőjükbe kötve köveket tartottak készen. Az egyik fegyőr az első lövésre súlyosan megsebesül s meg is hal, az őrparancsnok s tizenkét fegyőr, többékevésbé súlyos sérelmet szenvednek. Szerencsésen sikerült azonban a főbejáratat elzárni, az ott álló őr, lélekjelenlétét el nem veszve, becsapta azt, mi által a fegyenczek ez oldalról nem menekülhettek. Most a folyosón roppant zaj és dulakodás keletkezett, a rablók erőködtek az ajtót feltörni, s az ablakokon keresztül az örökre tüzeltek. Midőn látták, hogy a főkijáratnál nem tudnak boldogulni, a keresztfolyosón keresztül iparkodtak az ajtóhoz jutni, s azt el is érték, de már ezen ajtót is zárva talál-

ták s most ezt kezdték erősen feszegetni. Időközben azonban megérkeztek az Illaván állomásozó rendőrök, s az éppen akkor tartott sorozás alkalmával jelen volt hadnagy is katonáival. Ez utóbbiak lövésekkel láttattak el, s így jöttek a főbejárathoz. A hadnagy megadásra szólította fel a lázadókat, de ezek a zárt ajtón keresztül azt felelték, hogy életre-halálra akarnak harcolni. Erre a főbejáratot zárva hagyták, s a szükséges őrköt ott felállították, a hadnagy pedig kíséretével, s a még ép fegyőrökkel a keresztfolyosó ajtajához érkezett, melynek középső nyílásán a fegyenczek egyre lövöldöztek. Sikertült mégis az ajtót felnyitni s folytonos tüzelés közben előre nyomulni s a lázadókat visszaszorítani, kik aztán fehér kendőket lobogtatva a termekbe menekültek. E közben megérkezett Trencsénből egy alezredes, ki azonnal megkezdte a nyomozást, s a visszatorlást azzal, hogy egy fegyenczet, kire egy fegyőr mint támadóra mutatott, ott a folyosón nyomban agyonlövetett. Később kiderült, hogy e kivégzett rab a támadásban részt nem vett, Ezután lehordták a folyosón vérben fekvő halott és sebesült fegyenczeteket s fegyőröket: 10 fegyencz s 2 fegyőr találtatott halva, egy harmadik fegyőr sebeiben csakhamar meghalt, 12 fegyőr és számos fegyencz pedig erősen meg volt sebesítve. A zendülés lefolyásából következtetni lehet, hogy e szándék az összes foglyok előtt ismeretes volt, csakhogy a nagyobb rész nem akart beleegyezni a kitörésbe, melytől jó eredményt nem vártak; a zendülés alkalmával ezen vonakodók is kegyetlenül bántalmaztattak fegyencztársaik által. Feladó, áruló azonban .nem találkozott. A vizsgálat folyamán kiderült, hogy 24 fegyencz volt, ki a zendülést tetteleg előidézte, s ezek élén állott Rosta Péter, kit azután a törvényszék ezen zendülésért életfogytig tartó fegyházra ítél. Részvevő társai (23) szintén többkevesebb éven terjedő fegyházra büntetettek, 12 fegyencz pedig, kik a zendülést elleneztek s annak megghiúsulásában érdemet szereztek, részben és teljesen megkegyelmeztettek. A Rosta-féle zendülés utókövetkezményének tekinthető Rosta Péternek 1862-ben történt kivégzetése, ki egy fegyencztársát orozva meggyilkolta, mert annak a zendülés alkalmával áruló szerepet tulajdonított. A magánzárkában öngyilkosságot akart elkövetni, de erősen meg lévén lánczolva, ezt nem tehetette, azonban

valahol egy darab üvegre tévén szert, ezzel magát veszélyesen megsebezte. A sebből kigyógyították, hogy aztán a fegyház udvarán, 1862. június 12-én, az összes fegyenczek szeme látára, retentő példájára felakaszszák. Most már ily kitörésekre ok sem forog fenn, de a gondos felügyelet s örködés is lehetlenné tenné hasonló vakmerő kísérletek előfordulását.

VII.

A fegyenczek érintkezése a külvilággal, rokonaik s egyéb ismerőseikkel 1883. évben következő volt: kaptak összesen 2074 levelet, mely számból egy-egy fegyenczre 3.1 levél esik. Ezek közt volt 39 darab pénzes levél 212 frt 20 ki', pénzküldeménnyel. Levelet pedig írtak 2464 darabot, miből egyre-egyre esik 4 darab. Három havonkint szabad levelet irniok. Levelek jöhetnek bárkitől s bármennyi; azokat azonban a lelkész törí fel s olvassa el, hogy ismerje a családi viszonyokat s felhasználhassa azokat a javítás művében. A látogatások bárom havonkint egyszer meg vannak engedve, s ily alkalommal sokszor keservesen érzékeny jelenetek is fejlődnek; többnyire rossz hatással vannak, mert felizgatják, s nyugtalanítják a kedélyeket. Azonban e látogatások nem gyakoriak; rokonok részéről az illavai fegyenczek összesen csak 17 ízben részesültek ilyenben az egész éven át. Ennek oka részben, hogy Illává igen messze esik az ország legnagyobb részétől, hová terhes és költéséges az eljutás, noha most már tetemesen könnyítve van a vasúti közlekedés által. Másik ok, hogy az ily nagy és bosszú időre ítelt bűnösök, milyenek Illaván őriztetuek, a családra nézve már elveszetteknek, mintegy nem létezőknek tekintetnek. A nagy bűnösökhöz is ragaszkodó, mindent felejtő s mindent áldozó nők és rokonok inkább csak a népballadákban élnek.

A ház ellátása s a fegyenczek élelmezése egy évtized óta házilag kezeltetik. Illaván az ellátás sokba kerül, a minek fő oka az intézetnek minden nagyobb forgalmú piactól távol fekvése, s a szomszédságban levő terméketlen föld, és szellemileg elmaradt népesség. A fő anyagokat, milyenek a liszt, zsír, szalonna, hüvelyes vetemény, kőolaj stb. messziről, többnyire Budapestről kell hozatni; remélhető azonban, hogy a vasút

némileg segíteni fog e bajokon. A beszerzett élelmezési anyagok ára 1883-ban közel 44 ezer forintra ment, szállítási költség fejében több, mint 1700 frt adatott ki. A mondott évben, az előbbihez képest, javulás mutatkozott, a mi leginkább onnét eredt, hogy a legfőbb élelmi czikk, a liszt, olcsóbb lett. 1670 mázsa liszt fogyott el 16,000 frt értékben, s minden egyes fegyenczre mintegy 7 kr. esett a liszt árából; zsir és szalonna 96 métermázsa használtatott fel 7450 frt értékben, s ebből jutott egy-egy fegyenczre naponként 3 kr. Tűzifa 896 m. szükségeltetett 2450 frt árban, az összes tüzelési költség 3400 frtot túlhalad, s esik abból egy-egy fegyenczre naponként mintegy másfél krajczár. Erős szükségletet képez a káposzta (380 m. mázsa 869 frt árban), a burgonya (372 m. 1092 frt árban); bab (88 m. mázsa 992 frt árban). A marhahús s betegek részére szükségelt borjúhús mennyisége 20800 kilogr.-ot tett ki 9190 frt értékben; só: 8900 kilogr. 1092 frt értékben; túró 1970 kilogr. 905 frt értékben; fehér és vörös bor 2122 liter 521 frt; sör 790 liter 103 frt; tej 2700 liter 270 frt értékben. A kisebb táplálkozási czikkeket s fűszereket mellőzöm. Egy-egy fegyenczre elköltötték naponként egyre-másra mintegy 21 krt, s évenként körülbelül 74—75 frtot. Egy-egy napra esik, a fegyőri kenyérrészletet is beleszámítva, 127 frt élelmezési költség, a mi évenként 44—46 ezer frtot tesz. Szalmazsákokba felhasználtatott 38,000 kilogr. szalma 887 frt értékben; mosáshoz való szappan 1240 kilogr. 440 frt értékben; az intézeti helyiségek kivilágítására fordítatott 7370 kilogr. kőolaj 1970 frt értékben. Az összes tisztogatás, világítás, fűtés került 6700 írtnál valamivel többbe, a miből esik egy-egy főre kereken 3 kr. Ezenfelül kap az igazgatóság a fegyintézet többféle apró szükségletének fedezésére évenként pauschális 6000 forintot; az összes regie-költségek tehát tesznek 12,700 frtot, miből jut egy főre majdnem 6 kr.

A fegyenczek ruházata áll csiuvat és darócz (halina) ujjasból, nadrágból, mellényből és sapkából, mihez járúl durva fehérnemű (ing, gatyá, kapcza), pamut nyakkendő, zsebkendő és erős borjúbórból készült bakkancs; továbbá ágybéli szőrpokrócz, lepedő, szalmazsák és szalmavánkos, vánkoshéj, törülköző, kötény s egy tarisznya. E ruhák, a mint összeszakadnak s elron-

lanak, folyvást újakkal pótoltnak; a készakarva rongálás azonban fegyelmi vétséget képez. Az erre szükséges anyag a fegyházi iparüzletben dolgoztatik fel, s kivétel nélkül az intézetben készül a szabó-fegyenczek által. A feldolgozás költsége volt: fegyenczruhára 2153 frt s fegyőri ruházatra 814 frt, összesen 2968 frt.

Az intézet vagyona következő:

Az ingatlan vagyon értéke, mely évenként új épületekkel gyarapodik, 490,920 írtra becsültetett. Éll ez 31,035 négysz.-méter kiterjedésű telekből, a rajta lévő említett épületekkel s a temetővel. Az ingó vagyon értéke megközelíti a 100 ezer irtot, és állott 1883-ban házi szükségleti, fűtési,

világítási és tisztogatási készletekből	569 frt	értékben
ruhaanyag s kész ruhák	27,201 »	»
élelmi czikkkészlet	3,845 »	»
házi leltár (az iparüzletieken kívül)	23,296 »	»

54,911 frt értékben,

a fegyintézeti iparüzlet vagyona pedig

kitesz.....	41,264 »	»
összesen	96,175	frt értékben.

A különféle czélokra szolgáló, ú. m. a fegyenczi tulajdonpénztár, az élelmezési, iparüzleti, iskolai, építkezési, segélyegyleti pénztárak szigorúan elkülönítve, a legnagyobb pontossággal kezeltetnek. A fegyőrök is alapítottak temetkezési és segélyegyletet saját javukra, melybe minden tag baponkint 5 krnyi járulékot fizet, s mely jelenleg mintegy 2200 irtot tesz ki. Ebből a megszólaltaknak olcsó kamatra kölcsön adatik s a temetkezési költségek fizettetnek. Ottlétemkor kölcsön volt adva 930 frt, s négy temetési esetre fordított 80 frt.

Az intézet költség-előirányzatából kiemelem még a következő tételeket:

Tiszti fizetésekre s lakberekre fel van véve 6320 frt; valásoktatás címén 2840 frt; szolgálsemélyzet (összesen 95 személy) bérére s lakpénzére 29.760 frt; jutalmak és segélyezésekre 600 frt; természetbeni élvezményekre 3800 frt; irodai, iskolai s könyvtári szükségletekre 400 frt; úti-költségek s napi-díjakra 200 frt; épületek fentartására 3000 frt; leltári tár-

gjak kiegészítésére 1000 fit; biztonsági szükségletekre (az örkatonaság fizetésére) 7700 frt s ugyanannak lakbérére, vagyis a helységben bérelt kaszárnya-épületért 500 frt. Valóban nem adatott ki ennyi e célra, hanem csak 5338 frt. A vezénylő tiszt 70 krnyi, a többi katonák állásukhoz arányló 30—60 krnyi napi-pótlékot nyernek itt töltött szolgálatidejük tartamára. Egyéb tételekről, mint: ételmezés, fegyenczruházás, fűtés, világítás, gyógyszerek stb. már előbb szólottam. Az összes előirányzat megközelítette a 110 ezer forintot, de ez nem jól lett eltalálva, mert valóban több adatott ki 120 ezer forintnál. Az előirányzatban ugyanis csak 550 fegyencszám volt felvéve 18 krnyi napi ételmezéssel, holott 600 fegyencznél is több ételmeztetett, s a napi költség e célra 18 kr. helyett, mint fentebb láttuk, 21 krba került.

A fegyenczek személyes viszonyait kitüntető statisztika táblázatokból kiemelt adatokkal fogom befejezni ismertetésemet az illavai fegyházzól. A fegyenczek 666-ra menő forgalmi száma mellett, elítélve lettek ezek közül:

1. oklevél-hamisításért 2
  2. erőszakos nemi közöszülésért 1
  3. gyilkosságért 303
- és ugyan:
- a) orgyilkosságért 31
  - b) rablógyilkosságért 126
  - c) közönséges gyilkosságért. 87
  - d) szülőgyilkosságért 22
  - e) házastársgyilkolásért 32
  - f) gyermekgyilkolásért 5
4. emberölésért 265
  5. gyújtogatásért 16
  6. rablásért 64
  7. nagyobb fokú s ismételt tolvajságért . 15

666

Illaván tehát a nagy bűnösök e legbélyegzetebb gyülekezetében, az oly fegyenczek száma, kiknek büntette által em-

berélet oltatott ki, 568 — az összes számnak majdnem kilencz tizedrésze.

Életkorra nézve:

20 éven aluli feyencz van 19
 20—30 év közt 260
 30—40 év közt 206
 40—50 év közt 116
 50—60 év közt 51
 60 éven felül 14

666

Ha tehát a 30 évet vesszük középletkornak, ennek alatta volt 279 vagyis 41.8 percent, s felette 387 vagyis 58.2 percent; a nagy büntettek elkövetése tehát túlnyomó számban 30 évesnél korosb emberek által történt.

Anyanyelvre vagy nemzetiségre nézve:

magyar.....	370 = 55.6	percent
oláh	102 = 15.2	»
tót	86 = 12.8	»
német.....	49 = 7.2	»
szerb	35 = 5.2	»
ruthén	15	
horvát	7	
más nemzetiségű	2	

666

Hitvallásra nézve:

római-katholikus.	320 = 48	percent
helvét hitvallású	138 = 20.4	»
görög-keleti	122 = 18.3	»
görög-katholikus.	41 = 6.1	»
ágostai hitvallású	35 = 5.2	»
mózes-hitű	9	
unitárius	1	

Családi állapotra nézve:

nős	314 = 47.1 percent
és ugyan: gyermekkel. 242	80
gyermektelen. 7 2	394 = 59.1 »
özvegy	272 = 40.9 »
és ugyan : gyermekkel. 45	666
gyermektelen. 35	

Ezen arány, csekély különbséggel, folytonosan fennálló, s mutatja, hogy a nagy bűntevők többsége családos egyénekből áll; a családos állapot tehát nem korlátozza az embereket nagy bűntettek elkövetésében, mint ezt hinni lehetne, sőt gyak-

ran éppen a családról gondoskodás, a szülői szeretet ösztöne vezet arra; a nevelés hiányát pedig jóvá éppen nem teszi.

Előbbi polgári vagy társadalmi állása vagy foglalkozása szerint a 666 fejezék közt volt:

napszámos és cseléd	299
földműves	187
iparos és kereskedő	121
határozott életmód nélkül tudós és művész	48
nagyobb földbirtokos	3
tisztviselő	3
	<hr/>
	666

Vagyoni állapot tekintetében volt a mondott számú fejezék között:

teljesen vagyontalan	422
némi vagyonnal bíró	109
vagyonos	135
	<hr/>
	666

Műveltségi fokuk a következő:

olvasni írni tudó 314
 csak olvasni tudó 64
 teljesen oktatás nélküli 285
 magas oktatásban részes 3
 666

és ismét:

kielégítő vallásos ismeretekkel birt . . .311
 hiányos » » » . . .355 => 666
 csak egy nyelvet beszélt 413
 több nyelvet beszélt 253 = 666

Büntetve ekkor nem volt. . .410 = 61.5 percent
 büntetve volt már előbb 256 = 38.5 »

és pedig:

ugyanazon nemű büntettért egyszer..... 32
 különmemű büntettért egyszer 22
 ugyanazon nemű büntettért többször 81
 különmeműért többször 41
 vétség vagy kihágásért 79

256

A büntettért már büntetettek száma tehát 177-re s az egyazonnemű büntettért büntetettek száma 114-re megy 666 fegyencz között, a mi 26.5 s illetőleg 17., százólit tévén ki, rendkívül előnyös arányt mutat a nyugat-európai műveltebb államokkal szemben, hol a visszaesők száma, rendes körülmények közt, az elitáltak összes számának 60 80 százalékát szokta kitenni; a mi, ha tekintetbe vesszük még azon országokban a börtönrendszernek a mienknél sokkal, fejlettebb, s a kor és tudomány magasb színvonalára emelkedett állapotát is, az ottani népeknek a mienkét messze túlhaladó romlottságát bizonyítja. Csalódnak, a kik hazánk népét a romlottság igen magas fokán állónak, s az erköcstelenségbe igen mélyen sülyedtetnek vélik; a bűnök forrása nálunk főleg a vadság, a durvaság s neveltlenség. De a uépnevelést s erköcsök nemesítését nem a büntető intézetekben, hanem a kis gyermekek-

nél, a pusztákon s az utcák szemetén kell kezdeni, s a feyházakban inkább csak bevégezni, midőn annak szüksége mutatkozik. A népnevelés, melynek haladását nemzeti kormányunk szárnyai alatt, hálás örömmel észleljük, s mindazon nemzetgazdasági bölcs szabályok, melyek a nép vagyonosodását előmozdítják, legjobb óvszerei a feyházak túlnépességének. De a míg 666 feyhencz közt 285-öt találunk, a ki semmi iskolai oktatásba sem részesült, 355-öt, a ki semmi vagy csak igen hiányos vallásos ismeretekkel bír, s 422-öt, a ki teljesen vagyontalan: addig nem várhatjuk, hogy a feyhenczek száma tetemesb apadást fog felmutatni, s a feyházi oktatásra és munkáltatásra annál nagyobb szükség van.

Az illavai feyházba 56 különféle törvényszéktől szállítottak be feyhenczek, és ugyan:

Miskolcraól szállítottott 28
 Pécsről és Temesvárról 21
 Fehértemplomról és Sátoralja-Ujhelyről 20
 Nagy-Kikinda, Szeged és Szombathelyről 19
 Kaposvár és Nagyváradról 18
 Aradról 17
 Nyíregyháza és Szabadkáról 16
 Beregszász, Kecskemét, Lúgos és Veszprémből 15
 Budapest, Karczag, N.-Kanizsa, Nyitra s Debreczenből 14
 Kassa, Nagy-Becskerek és Szathmárból 13
 M.-Sziget, Szegszárd s Zala-Egerszegről 12
 Pancsováról 11
 Pozsonyból 10 stb.

Az erdélyi részekből, melyek elíteltjeiket a szamosújvári, szintén nagy bűnösök számára rendelt feyházba szállítják, csupán Kolozsvár vette igénybe az illavai intézetet.

A nemzetiségre, hitvallásra, életkorra stb. vonatkozó feyház-statisztikai adatokból csak némi alapoossággal is bíró következtetéseket vonni az elkövetett büntettek számára s fajaira, s azon összefüggésre, mely ezek s az említett tényezők közt észlelhető, csak az ország összes büntető-intézetei össze-

gyűjtött adatainak s a mondott tényezők országos statisztikájának összeállítása alapján lehetséges. Ily okoskodások különben is igen kétes és sikamlós terére kiterjeszkedni tehát ezúttal tartózkodom.

Az igazgatóság gondosan gyűjti ugyan mindezen adatokat az előírt táblázatokba s rovatokba, de főképpen azon adatokat kell kutatnia s figyelemmel kísérenie, melyek a felügyeletére bízott fegyenczek előéletére, lelkületére, erkölcsiségére vonatkoznak, legyenek azok bár magyarok vagy tótok, s római-katolikusok vagy protestánsok, vagy mózes-bitűek. Sokkal fontosabb tudnia, hogy minő nevelésben részesültek, hogyan töltötték gyermek- s ifjúkorukat, büntetlenek-e vagy visszaesők, vagy éppen többszörösen visszaesők; ismernie továbbá családi viszonyaikat s vérmérsékletöket. Igen fontos különösen az igazgatóságra nézve figyelemmel kíséreni, hogy az elítéltek őszintén bevallják-e a büntetteket, melyekben bűnösöknek találtattak, vagy a bíró ítélete után is folytonosan s következetesen tagadják azokat. Nem mindegyiknél, de a legnagyobb résznél mégis szabályúl tekinthető, hogy a javulás csakis az elkövetett büntett őszinte és töredelmes beismerésével veszi kezdetét. A behozott fegyenczek e tekintetben mindenféle változatokat mutatnak. Vannak, a kik a büntettet teljesen beismerik, s töredelmes megbánást fejeznek ki, bár olykor csak tettetik ez utóbbi. Ilyen töredelmes beismerő volt 81 behozott újoncz közt 18. Mások beismerik ugyan, de megbánást nem mutatnak (81 közt 16); vannak, kik tettüket az ítélet ellenében szépítgetik (6); kik megbánást nem nyilvánítanak ugyan, de gyökeresen megromlottak még nem tekinthetők (10); teljesen romlottak s bűneikkel dicsekvők (2); vannak, kik csak részben ismerik be (9); végre, kik egészen s makacsul tagadják (17); kik azt állítják, hogy csak a vizsgáló közegek által megkínóztatva vallottak (8). Teljesen s makacsul. okadás nélkül, tagadó tehát 81 újoncz közt csak 17. s a többség beismerésben van, a mi elég jó jelenség a javulás lehetőségére nézve.

Érdekes azon statisztikai tábla is, mely az évi számapadást s a szabadulást megelőző és kíséző adatokat tünteti elő. Az apadás egy év alatt 44 főre ment. Büntetése kiállása után

végképpen kiszabadult 10 fegyenc; megkegyelmezett 1; feltételes szabadságra bocsáttatott 15, meghalt 18. Azon 26 közül, ki élve kiszabadult, a belépés idején teljesen oktatás nélkül való volt 10; vallási ismeretekkel kielégítő mértékben birt 12, s hiányos mértékben 14; olvasni tudott 9, nem tudott 17. A fegyintézetben azután oly örvendetes előmenetelt tettek, hogy elbocsájtásuk idején olvasni s írni mindnyájan tudtak, és ugyan jól 16, középszerűen 6, rosszul 4. A vallásban jó előmenetelt bizonyított 12, középszerűt 11, rosszat 3. Belépésük idején a 44 közül volt 18 földműves, 12 napszámos, 7 cseléd, 7 iparos. A fegyintézetben 22 volt házi munkás, s 22 tanult különféle kézművességet, úgy, hogy 7 iparos helyett 22 kiképzett kézműves ment vissza a világba. Akilépők közül 19 részelt pénzegélyben, köztük kiosztott 230 frnyi összeggel.

VIII.

De már is túlléptem a részemre kimért felolvasási idő korlátain. Fentartva, hogy az érdekesebb fegyházi kérdések bővebb megvitatására, melyeket ezúttal csak röviden érintetem, alkalmilag visszatérni kedves feladatomnak tekintendem, ezúttal befejezem előadásomat.

Míndezek után, ha azt kérdik tőlem: minő rendszer uralkodik tehát az illavai fegyházban? nem felelhetek egyebet, mint azt, hogy a lehető legjobb rendszer, melyet a felforgó helyzetben s körülmények közt fogatosítani lehet.

Büntető törvényünk, mely e részben az irányt kijelöli, nem fogadta el a teljes magánrendszer, (az úgynevezett philadelphiai rendszer) szigorát s a magányt csak a szabadságvesztésbüntetés idejének egy részére, különösen annak kezdetére korlátozza. Az auburni vagy hallgató rendszert, mely a közös termekben dolgozó fegyenczeket karthauzi némaságra kényszeríti s mely e természetellenes állapot fentartására nem nélkülözheti a legszigorúbb fenytéket, a botot és korbácsot, szintén nem fogadta el kizárólag, hanem az irlandi rendszert tette magáévá, melynek lényege a szabadságvesztés-büntetések fokozatos végrehajtásában áll. Magán elzáráson kezdi, azután átmegy a közösen végzendő munkára, a szótlanúság azon szigorú

keresztülvitele nélkül, mely az emberi természettel ellenkezik s melyet az auburni rendszer megkíván; azután a jóviseletű fegyenczetet közvetítő intézetekbe átvitetni s végre a feltételes szabadonbocsájtás jótéteményében részleltetni rendeli.

Részemről kijelenteni, hogy én egyedül a magányt tartom azon eszköznek, mely az erkölcsi javulást, a töredelmes magábaszállást foganatosítani képes, s ezért teljes meggyőződéssel a magányrendszer híve vagyok, de csak az olyan magányrendszeré, mely a tett tapasztalások nyomán, kellő óvó intézkedéseket alkalmaz a túlszigorú s igen hosszú ideig tartó magány által okozott elmezavarok, búskomorság s elsenyvedés és elbutulás, azon szomorú következmények ellen, melyek Eötvös József báró s vélemény társai emberszerető, nemes és szelíd lelkét a philadelphiai rendszer ellenesévé tették. De addig is, míg ezen rendszer költséges életbeléptetése lassankint lehetővé s annak alkalmazása általánossá válik hazánkban: örömmel üdvözlöm a haladás s javítás minden lépését, mely a nagy cél felé történik, örülök a már ezen elv szerint alkotott szegedi új kerületi börtönnek, és jó reménnyel nézek az épülő sopronyi fegyház megnyitása elébe is, örülök, hogy a sajnosán nélkülözött közvetítő-intézetek sora is megkezdődött a Kis-Hartán és Yácson, amott 100, itt 75 személyre felállított intézetekkel, s a fiatal bűnösök számára rendelt javító intézetekéi is az Aszódon felállított házzal.

Azon szomorú következményektől pedig, melyek a szigorúan alkalmazott philadelphiai magányrendszerénél tapasztaltak, a büntetőtörvényünkben erre kiszabott határidő s a többször említett miniszteri utasítások megtartása mellett, egyáltalán nem félek. Törvényünk szerint a magánelzárás legfeljebb egy évig tarthat, s a büntetésnek egy évet felülmúló része még az elítéltnak akarata következtében sem tölthető magánelzárásban (Utas. 12. §.), a mit, megvallom, nem értek. Ha a megbánás, magábaszállás s megtérés lelki érlelődése s kiforrása egyáltalában lehetséges: arra ennyi idő kétségkívül elegendő. De e rövidnek látszó, a fegyencznek azonban igen hosszú év alatt sem szabad őt elhagyni. Azon idő alatt is, kivéve az első három hetet, melynek folyamán a fegyenczet csupán a lelkész látogatja, hogy bűnbánatát felbreszteni segítsen, s

magábaszállás és vezeklés czéljára van rendelve, folytonosan munkával van ellátva, s az igazgató, lelkész tanító, munkavezető részéről naponkint látogatásokra számíthat. hogy emberi szót halljon, de csak olyat, mely javát akarja, mely emel, vigasztal, oktat és erősít. Az orvos utasítva van, hogy a magánzárkákba csukott fegyenczeket gyakran felkeresse s folytonos figyelemmel kísérje, és ha jelenségeket észlelne, hogy a magánelzárás a fegyencz testi vagy szellemi épségét veszélyezteti, annak megszüntetésére azonnal lépéseket tegyen.

Minden túlság veszélyekbe vezet. A bölcs törvényhozás és kormányzás feladata: eltalálni azon kellő mértéket, mely az ósdi, szűkkeblű elfogultság, s középkori kegyetlen elmélet, és a humanizmus beteges, érzelgős túlhajtása közt áll, s míg a polgári társadalom józanul felfogott, valódi érdekeinek megfelelő, különösen a hazai speciális viszonyok keretébe is beillik.